

ΘΡΑΚΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ

ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΔΟΣΗ
ΤΟΥ ΜΟΡΦΩΤΙΚΟΥ
ΟΜΙΛΟΥ ΚΟΜΟΤΗΝΗΣ

ΤΟΜΟΣ

ΔΕΚΑΤΟΣ

ΚΟΜΟΤΗΝΗ

1995 -1998

ΘΡΑΚΙΚΗ ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ

**ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΔΟΣΗ
ΤΟΥ ΜΟΡΦΩΤΙΚΟΥ
ΟΜΙΛΟΥ ΚΟΜΟΤΗΝΗΣ**

ΤΟΜΟΣ

ΔΕΚΑΤΟΣ

ΚΟΜΟΤΗΝΗ

1995 -1998

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΛΕΤΕΣ

Μανώλη Βαρβούνη, Ἐφραίμ τοῦ Αἰνίου «Τά Λαογραφικά»	1-50
Βασίλη Γινόπουλος, Ἡ πηλοπλαστική στή Θράκη	51-65
Άλεξάνδρου Παντούδη, Ἱασμος, Ἰστορικά καὶ κτιριολογικά στοιχεῖα τοῦ οἰκισμοῦ	67-74
Θανάση Μουσόπουλος, Ἡ θέση τοῦ Γεωργίου Βιζυηνοῦ στίς Ἰστορίες τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας	75-86
Τινάνη Σιγούρος, Οἱ ύγροτοποι τῆς Θράκης	87-110
Κωστή Τσιούμη, Ἡ στάση τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνησης στό ξήτημα τῆς διδασκαλίας τῆς λατινικῆς γραφῆς στά μουσουλμανικά σχολεῖα κατά τήν τελευταία κυβερνητική θητεία τοῦ Βενιζέλου (1928-1932)	111-117
Μανώλη Βαρβούνη, Λαογραφική ἔρευνα καὶ πρωτογενές λαογραφικό ὑλικό τῆς Θράκης Β'	119-159
Βασίλη Γινόπουλος, Δύο μικρά πιθάρια ἀπό τήν Αἶνο	161-162
Παναγιώτη Κυρανούδη, Συμβολή στήν Ἰστορία τοῦ Παπικίου ὅρους	163-193
Εὐαγγέλος Άλμπανίδη, Ἀθλητικοί ἀγῶνες στή Θράκη κατά τούς ἐλληνιστικούς καὶ ρωμαϊκούς χρόνους	195-244
Στάθη Κεκρίδη, Ἡ ἐκπαιδευτική κατάσταση τῆς Θράκης στίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰώνα: ἡ περίπτωση τοῦ Βασιλικοῦ	245-253
Μανώλη Βαρβούνη, Ὁ Κώστας Ρωμαίος καὶ ἡ θρακική Λαογραφία	255-273
Φάνη Μαλκίδη, Ὑποψήφιοι θρακιῶτες φοιτητές. Οἱ ἐπιλογές τους γιά τήν τριτοβάθμια ἐκπαίδευση καὶ οἱ προτιμήσεις τους γιά τό Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης	275-299
Μανώλη Βαρβούνη, Τό λαογραφικό καὶ Ἰστορικό ἔργο τῆς Καλλιόπης Παπαθανάση-Μουσιοπούλου	301-307
Δημητρίου Γούλιμάρη, Οἱ φορεῖς παραδοσιακοῦ χοροῦ στή Θράκη	309-325
Παναγιώτη Κυρανούδη, Τουρκικά οἰκωνύμια ἀπό τή Θράκη	327-354

XIV

Διαμαντή Τριαντάφυλλον, Λατρεῖες καί θεοί στήν ἀρχαία Θράκη τοῦ Αιγαίου	355-375
Βασίλη Σερμπέζη, Ἡ μουσικοκινητική ταυτότητα των Σαρακατσαναίων τῆς Ἀνατολικῆς Μακεδονίας καί Θράκης	377-390
Μανώλη Βαρβούνη - Θανάση Κούγκουλον, Πληροφορίες γιά τούς Πομάκους τῆς Θράκης ἀπό τό ἀρχεῖο τοῦ Νικολάου Ι. Γιαννόπουλου	391-407
Μανώλη Μελά, Ἡ ἐλληνική Θράκη τῆς πρώιμης Χαλκοκρατίας στό βαλκανικό καί αἰγιαλό της πλαίσιο	409-436
Μόσχον Κούκον, Οἱ πρῶτες προσπάθειες γιά τήν ἔδρανση πανεπιστημίου στή Θράκη	437-451

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΣΕΛΙΔΕΣ

Μόσχον Κούκον, Γιάννη Μαγκριώτη, Θράκη. Ἡ ἔπαλξη τοῦ ἐλληνικοῦ βιορρᾶ	455-456
Μόσχον Κούκον, Ναθαναήλ Παναγιωτίδη, Μουσουλμανική μειονότητα καί ἑθνική συνείδηση	457-460
Βιβλία πού λάβαμε	461-466

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

*Ἐγγραφα σχετικά μέ το 3ο Συμπόσιο Θρακικῶν Σπουδῶν	469-477
ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΥΝΕΡΓΑΤΩΝ	479-487

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ ΚΥΡΑΝΟΥΔΗ

ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΠΑΠΙΚΙΟΥ ΟΡΟΥΣ

- a. Η μαρτυρία από το βίο των κτητόρων Σουμελά
- β. Ένα τουρκικό τοπωνύμιο
- γ. Καθορισμός του χρόνου παραχμής
- δ. Αντώνιος ο δικαίος ή Αντώνιος ο δίκαιος και νέος;¹

Ξικ. 1.

Το Παπίκιον Όρος υπήρξε, όπως είναι γνωστό, ένα φημισμένο μοναστικό κέντρο, ιδιαίτερα κατά τον 11ο-12ο αι., που φαίνεται πως ήταν η περίοδος της μέγιστης ακμής του. Οι πρώτες γνωστές γραπτές μαρτυρίες που έχουμε γι' αυτό είναι του 1083 και προέρχονται από δύο χωρία του Τυπικού του Γρηγορίου Πακουριανού για τη Μονή της Παναγίας της Πετριτζονιτίσσης (σήμερα Μπάτσουβο): α. "Ἐτι δέδωκα εἰς τὴν δηλωθεῖσαν μονὴν ἡμῶν καὶ τὰς ἐν αὐτῇ ἀγίας ἐκκλησίας ἐν τῷ θέματι τοῦ Βολεροῦ ... ὡσαύτως ἐντός τοῦ κάστρου Μοσυνουπόλεως, μετά καὶ τοῦ ἐκτός μοναστηρίου, τοῦ ἐπ' ὀνόματι καὶ τιμῇ τοῦ ἀγίου Γεωργίου ἰδρυμένου κατά τό δρος τό Παππίκιον, μετά τῶν ἀμπελώνων αὐτοῦ καὶ τῶν χωραφιαίων τοπίων ἀπάντων καὶ τῶν κήπων καὶ τῶν λοιπῶν ὅλων ἀκινήτων αὐτοῦ δικαίων καὶ τοῦ μετοχίου τοῦ ἐντός τοῦ κάστρου Μοσυνουπόλεως, ... β. Τὰ ἀγοραστήρια χαρτία τοῦ Βαρδάνη περὶ τῆς ἐν Μοσυνουπόλει αὐλῆς καὶ τῆς μονῆς τοῦ ἀγίου Γεωργίου τοῦ ἐν τῷ Παππίκιῳ². Κατά τους τελευταίους βυζαντινούς αιώνες δεν είναι σπάνιες οι αναφορές σ' αυτό. Προέρχονται από ιστορικά κυρίως έργα και βίους αγίων, όπως δείχνει ο παρακάτω πίνακας:

ΑΙΩΝΑΣ	ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ	ΕΡΓΟ	ΠΑΡΑΠΟΜΠΗ
12ος	Ἰωάννης δ Ζωναρᾶς	Χρονικόν	PG 135, στ. 316
12ος	Ἰωάννης Κίνναμος	Ἐπιτομή	PG 133, στ. 633

1. Θέλουμε να εκφράσουμε τις θερμές μας ευχαριστίες προς τους πατέρες της Ι. Μ. Σίμωνος Πέτρας, τον επίκουρο καθηγητή του Ποιμαντικού Τμήματος της Θεολογικής Σχολής του Α.Π.Θ. κ. Θεόδωρο Γιάγκου και τον αιδεσμοιογώτατο πρωτοπρεσβύτερο π. Δημήτριο Βασιλειάδη για τη βιβλιογραφική και χαρτογραφική συμβολή, τις πολύτιμες υποδείξεις και την αμέριστη συμπαράστασή τους, στη σύνθεση της παρούσας μελέτης.

2. P. Gautier, «Le typikon du sébaste Grégoire Pakourianos», Revue des Études Byzantines 42 (1984) 37, 129.

ΑΙΩΝΑΣ	ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ	ΕΡΓΟ	ΠΑΡΑΠΟΜΠΗ
12ος	Νικήτας Χωνιάτης	Ίστορία	PG 139, στ. 793, 796, 912
12ος	Θεόδωρος Βαλσαμών	Ἐπιστολή πρός τὸν καθηγητὴν τῶν κατὰ τὸ Παπικίον μοναστηρίων, μοναχὸν Θεοδόσιον	Θ. Παπαζώτου, «Ἐπιστολή τοῦ Θεοδώρου Βαλσαμώνος πρός τὸν Πρότο τοῦ Παπικίου Θεοδόσιο (1191)», Θρακ. Ἐπετ. 3 (1982) 301.
13ος-14ος	Μανουήλ Μοσχόπουλος	Γλῶσσα	N. Bees, «Eine Glossة von Manuel Moschopoulos über den Berg Papikion», <i>Byzantinische neugriechische Jahrbücher</i> 10 (1934) 349-350.
14ος	ἅγ. Φιλόθεος Κόκκινος	Λόγος εἰς ἄγιον Γρηγόριον Παλαμᾶν	Φιλοθέου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Κοκκίνου, Ἅγιοι λογικά ἔργα Α', ἐκδ. Δ. Τσάμη, [Κέντρον Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν], Θεσσαλονίκη 1985, σ. 441.
14ος	Θεοφάνης Περιθεωρίου	Βίος δούον Μαξίμου τοῦ Καυσοκαλύβη	F. Halkin, <i>Saints moines d'Orient</i> , London 1973, XI, σ. 69, 70
14ος	Ἰωαννίκιος Κόχυλας	»	Εὐλογίου Κουρίλα, <i>Ίστορία τοῦ ἀσκητισμοῦ (Α' Ἀθωνῖται)</i> , Θεσσαλονίκη 1929, σ. 110-112.
14ος-15ος	Ιερομόναχος Μακάριος	»	Εὐλογίου Κουρίλα, ὁ.π., σ. 110.

Σημαντική μαρτυρία για την οργάνωση του μοναχισμού στο Παπίκιο αποτελεί ένα μολυβδόβουλο του 10ου-11ου αι., με παράσταση Παναγίας στη μία πλευρά και την επιγραφή τ' Θεοτόκε βοήθει τῷ πρώτῳ τοῦ Παπικίου στην άλλη³. Από αυτό πληροφορούμαστε για την ύπαρξη του θεσμού του «πρώτου» στο όρος. Ανάμεσα στις πολιτικές και μοναστικές προσωπικότητες που συνδέθηκαν με το Παπίκιο είναι: ο πρωτοστράτωρ Αλέξιος Αξούθ και ο Αλέξιος, νόθος γιος του Μανουήλ Α' Κομνηνού, τους οποίους οι αυτοκράτορες Μανουήλ Α' Κομνηνός και Ισαάκιος Β' Αγγελος εξανάγκασαν να καρούν εκεί μοναχοί, ο Στέφανος Νεεμάν, μέγας ζουπάνος της Σερβίας, που εγκατέλειψε την εξουσία και μόνασε στο όρος και οι όσιοι Μάξιμος Καυσοκαλύβης και Γρηγόριος Παλαμάς, που πέρασαν από κει για σύντομο χρονικό διάστημα, αναζητώντας ενάρετους ασκητές.

3. Π. Γεωργαντζῆ, Ἡ μητρόπολις Τραϊανουπόλεως καὶ αἱ ἐπισκοπαὶ αὐτῆς, Ξάνθη 1981, σ. 150-151.

Χάρτης περιοχής Παπικίου Όρους.

Τη γεωγραφική θέση του Παπικίου καθόρισε με αρκετή ακρίβεια ο Στ. Κυριακίδης, τοποθετώντας το πάνω από τη βυζαντινή Μοσυνούπολη και ταυτίζοντάς το με το όρος που βρίσκεται πάνω και λίγο δυτικά του χωριού Σώστης⁴. Το όρος αυτό έχει 1463 μέτρα ύψος και είναι γνωστό με το τουρκικό όνομα *Kartal-dağ* «αετοβούνι» ή *Karlık-dağ*⁵ «χιονοβούνι» (*karlık* «τόπος όπου πέφτει πολύ χιόνι ή είναι σκεπασμένος από πολύ χιόνι»). Σύμφωνα με τη βυζαντινή διοικητική διαιρέση ανήκε στο θέμα του Βολερού. Τα τελευταία χρόνια πραγματοποιήθηκαν στις πλαγιές του όρους ανασκαφικές έρευνες, οι οποίες έφεραν στο φως ναούς, μοναστηριακά συγκροτήματα, κινστέρνες, αποθήκες, μύλους, λουτρά κτλ.: επίσης ευρήματα όπως νομίσματα, που καλύπτουν το διάστημα 11ος-13ος αι., μολυβδόβουλα, εικονίδια από στεατίτη, αντικείμενα καθημερινής χρήσης (θραύσματα αγγείων, μαχαιρίδια, κανάτες, πήλινα κηροπήγια κτλ.).⁶ Οι θέσεις των ανασκαφών βρίσκονται κυρίως στις

4. Στ. Κυριακίδη, «Τό Παπικίου όρος», Αθηνᾶ 35 (1923) 223-224.

5. P. Soustal, Thrakien, Tabula Imperii Byzantini 6, Wien 1991, σ. 386.

6. Για τα ευρήματα των ανασκαφών βλ. Θ. Παπαζώτου, «Προανασκαφικές έρευνες στό Παπικίου όρος», Θρακική Επετηρίδα 1 (1980) 121-136· N. Zíkov, «Αποτελέσματα ανασκαφών έρευνών στό Παπικίου όρος», Πρακτικά συμποσίου «Βυζαντινή Θράκη», πρόσωπο και χρακτήρας, vol. I, Amsterdam 1989, σ. 679-687 και vol. II, pl. CCLVI-CCLXXX· P. Soustal, ο.π., σ. 387.

περιοχές των χωριών Σάστης, όπου εντοπίζονται τα περισσότερα και σημαντικότερα ερείπια, Ληνός, Κερασιά, Πολύανθος, Ασώματος, Μίσχος, Θάμνα, Ρίζωμα, καθώς και του εγκαταλειμμένου χωριού *Kiouplou* το τελευταίο ίσως πήρε το όνομά του από πιθάρια τα οποία εύρισκαν οι κάτοικοι, αφού στα τουρκικά *kıvr=πιθάρι* και επομένως *Kıvrılı* μπορεί να σημαίνει «πιθαρότοπος». Οι αρχαιολόγοι χρονολογούν τις μονές και τους ναούς στους χρόνους ακμής του όρους, δηλαδή στον 11ο-12ο αι.

Η παρούσα μελέτη θίγει τέσσερα θέματα που σχετίζονται με την ιστορία του Παπικίου. Το πρώτο είναι η μαρτυρία στο βίο των κτητόρων της Μονής Σουμελά, Βαρνάβα και Σωφρονίου, η οποία, όπως θα δούμε, μας δίνει ένα σημαντικό στοιχείο. Στη συνέχεια χρησιμοποιείται μία πρωτότυπη πηγή. Πρόκειται για ένα τουρκικό τοπωνύμιο από το νομό Ξάνθης. Εξετάζεται η ετυμολογία του και η πιθανή σύνδεσή του με το Παπίκιο. Στο τρίτο κεφάλαιο γίνεται μια προσπάθεια να καθοριστεί ο χρόνος παρακμής του όρους ως μοναστικού κέντρου. Για το σκοπό αυτό αξιοποιούνται αγιολογικές πηγές του 14ου αι. Ταυτόχρονα σχολιάζονται οι απόψεις που έχουν μέχρι τώρα διατυπωθεί, βασισμένες στις ίδιες πηγές. Τέλος εξετάζεται το περιεχόμενο μιας επιγραφής που ανακαλύφθηκε στην περιοχή του όρους και ειδικότερα η αναφορά σ' αυτή κάποιου δικαίου Αντωνίου.

A. Η μαρτυρία από το βίο των οσίων Βαρνάβα και Σωφρονίου

Μία από τις αγιολογικές πηγές, που κάνουν αναφορά στο Παπίκιο, είναι ο βίος των αγίων Βαρνάβα και Σωφρονίου, κτητόρων της πολύ γνωστής μονής της Παναγίας Σουμελά στον Πόντο. Το βίο αυτό συνέθεσε πρώτος ο μοναχός Ακάιος από τη μονή του αγίου Σάββα στα Ιεροσόλυμα. Το έργο του Ακαίου σώζεται σε ένα μόνο χειρόγραφο της Μονής Διονυσίου με χρονολογία 1446, αριθμός 268 στον κατάλογο Σπ. Λάμπρου. Από το βίο αυτό δημοσίευσε αποσπάσματα κατά καιρούς ο Οδ. Λαμψίδης⁷. Τα σχετικά με την επίσκεψη των αγίων στο Παπίκιο είναι εν περιλήψει τα εξής:

Οι αγιοι Βαρνάβας και Σωφρόνιος, διασχίζοντας τον ελλαδικό χώρο, στην πορεία τους προς το όρος του Μελά, επισκέπτονται και το Άγιο Όρος, όπου καταλήγουν στη Λαύρα του αγίου Αθανασίου. Με θαυματουργική επέμβαση της Παναγίας πλέουν προς τη Μαρώνεια, όπου φτάνουν μετά από τέσ-

7. Σχετικά με τους αγίους Βάρβαρο [Πλάτων 18 (1966) 49-55], Ρωμανό το Μελωδό [Byzantinische Zeitschrift 61 (1968) 38-39], Αθανάσιο Αθωνίτη [Βυζαντινά 6 (1974) 287-299], Λάζαρο Γαληνιώτη [Θεολογία 53 (1982) 160-170], Ιωαννίκιο [Analecta Bollandiana 100 (1982) 429-430] και ένα θαύμα της εικόνας Μήτηρ Θεοῦ ή Αἰγυπτία στην Αττάλεια [Θεολογία 44 (1973) 678-684]. Ωστόσο ο βίος δεν έχει ακόμη εκδοθεί ολόκληρος. Πρβλ. επίσης Fr. Halkin, BHG, Novum auctarium, Bruxelles 1984, aq. 2055.

σερις μέρες. Εκεί προσέρχονται στον αρχιεπίσκοπο της πόλεως, από τον οποίο προσπαθούν να αποκρύψουν το σκοπό τους, λέγοντας πως είναι μοναχοί του Αθωνα και πλέουν στα Ιεροσόλυμα. Αυτός όμως, όντας ο ίδιος θείου πνεύματος πεπληρωμένος, καταλαβαίνει ότι του κρύβουν την αλήθεια, αφού το πλοίο απ' όπου αποβιβάστηκαν, έπλεε ανατολικά. Τους παρακινεί χάριν ωφελείας να επισκεφτούν το Παπίκιον όρος και τα μοναστήρια του· εκείνοι του ξητούν οδηγό και τους δίνει το μοναχό Βησσαρίωνα από τη μονή της Ελεούσης, όπου είχε μονάσει και ο αρχιεπίσκοπος. Τους στέλνει κατ' αρχήν στη μονή αυτή, εφοδιάζοντάς τους με συστατικό γράμμα προς τον προεστώτα. Εκείνος όμως δεν τους δέχεται, θεωρώντας τους πλάνητες και τους αφήνει τοις μέρες έξω από τις πύλες. Η Παναγία φανερώνεται σε όραμα στον ηγούμενο, ο οποίος αλλάζει πλέον στάση. Δεν ανταποκρίνεται όμως στην παράκλησή τους να παραμείνουν τρία χρόνια στη μονή, αλλά τους προτερεπι, σύμφωνα με την εντολή της Παναγίας, να συνεχίσουν την πορεία τους. Έτσι οι άγιοι, ενθουσιασμένοι από τους μοναχούς του Παπικίου, βαδίζουν προς τα ανατολικά και φτάνουν στην περιοχή του ποταμού Έβρου.

Παραθέτουμε ορισμένα αποσπάσματα που παρουσιάζουν κάποιο ενδιαφέρον, από τα φύλα 463-465 του χειρογράφου⁸:

φ. 463α: ... τεταρταῖοι ἥλθον εἰς πόλιν Μαρώνειαν. Ἐξελθόντες οὖν τοῦ πλοίου καὶ ἐπενξάμενοι τόν τε ναύκληρον καὶ τό πλοῖον εὔοδον γενέσθαι τά τῆς πραγματείας αὐτῶν καὶ εἰσελθόντες ἐν τῇ πόλει Μαρωνείᾳ, ἀπῆλθον εἰς τὴν ἀρχιεπισκοπήν τῆς πόλεως αὐτῆς καὶ ἡσπάσαντο τόν ἀρχιεπίσκοπον.

φ. 463β: Καὶ ὁ ἀρχιερεύς: Εἰς τό όρος τό Παππίκιον βούλομαι ὑμᾶς ἀπελθεῖν, ὃ τέκνα. Τὴν κλῆσιν δέ ἔλαχεν ἐκ τοῦ εἶναι πλεῖστα μοναστήρια καὶ μέγιστα, περὶ τά τρίς ἑκατόν καὶ ἑβδομήκοντα. Ἀρχήν δέ τῇ κατοικήσει τοῦ όρους γέρων τις πρῶτος κατώκησεν ἐκεῖσε τὴν κλῆσιν ἔχων πάππος καὶ διά τοῦτο Παππίκιον. Τό πρῶτον δέ μοναστήριον κατά τὴν ἔώαν τοῦ όρους (φ. 464α) καλεῖται ἡ Μήτηρ τοῦ Κυρίου ἡ Ἐλεούσα, αὐχούνσα ἀνδρας ἐναρέτους τε καὶ σοφούς, οἱ μέν ἐν τῷ κοινοβίῳ, οἱ δέ ἐν τοῖς ἔξω ἱσυχάζουσιν. Ἐκεῖθεν γάρ ὡς ἐμέ ὅρατε ταύτης δή τῆς μονῆς ἐξελέγην δι' οἵς κρίμασιν μόνος Θεός γινώσκει, ἐγχειρισθείς ταύτης τῆς πόλεως τὴν προστασίαν. Καὶ εὐθύς τό όρος κατά δύσιν ἀπάγον τελευτᾶ εἰς μοναστήριον διτέ μέγιστον τοῦ ἵεροῦ μεγάλου Ἀποστόλου καὶ Εὐαγγελιστοῦ Λουκᾶ. Καὶ εἰ ἀκούσητε μου καὶ ἀπέλθητε ἐκεῖσε, πολλά καὶ κρείττονα ὀφεληθήσεσθε. Καὶ οἱ μοναχοί περιχαρῶς τόν

8. Το 1990 ο Λαμψίδης στο τελευταίο κεφάλαιο του άρθρου «Ειδήσεις διά τίν ἐκκλησιαστικήν καὶ θρησκευτικήν κατάστασιν τοῦ ἐλλαδικοῦ χώρου εἰς τάς ἀρχάς τοῦ 13ου αἰ.» [Θεολογία 61 (1990) 696-697], παρουσίασε τις πληροφορίες που μας δίνει ο βίος για τα εκκλησιαστικά πράγματα στην περιοχή της Μαρώνειας. Εκεί παρατίθεται αυτούσιο το πιο ενδιαφέρον ίσως απόσπασμα του βίου σχετικά με το Παπίκιο (το οποίο αναδημοσιεύσθηκε) και περιληπτική απόδοση του υπόλοιπου κειμένου που αφορά την περιήγηση των αγίων στο όρος και τη Θράκη.

λόγον δεξάμενοι ἐδέοντο τινός ὁδηγοῦ.

Ο δέ [ο αρχιεπίσκοπος] ἔφη: ἐγώ ὑμῖν καὶ τοῦτο ποιήσω. Παρεγένετο γάρ πρός με ἄλλος φίλος ἐμοὶ ἐκ τῆς μονῆς ἐκείνης τῆς ἡμετέρας ἣν προ-εἶπον ὑμῖν, τῆς Ἐλεούσης καὶ τρεῖς ἡμέρας ἥδη ἐνταῦθα προσμένει μοι.

φ. 464β: Ἐγώ μέν παρατίθημι σοι καὶ λαβών τούτους φέρε δή εἰς τὸ μοναστήριον τῷ ἡμετέρῳ.

Ταῦτα δέ συνέβη εὐδοκίᾳ καὶ σπουδῇ γάρ διὰ τῆς ταύτης ὡφελείας ἡ πανάχραντος Μήτηρ τοῦ Κυρίου ἐκπέμψαι τοῖς ἑαυτῆς δούλοις. Οὐχ' ὅτι περὶ τῆς πόλεως Μαρωνείας, ἀλλά σημεῖον μὲν ἐτέθη ἡ πόλις διὰ τὸ γνώριμον. Τό πᾶν δέ εὐδόκησεν διὰ τοῦ σφροῦ ἀνδρός τούτου, τὸν ἀρχιεπίσκοπον λέγω· ὡς ἔστικεν, ἐκλελεγμένος ἣν τῷ Θεῷ.

φ. 465α: Τοιγαροῦν τέκνα ἐν τῷ εἰσελθεῖν ὑμᾶς εἰς τὸ δρος τὸ Παππίκιον, κόπω τε καὶ μόχθῳ περινοστήσατε τάς μονάς ἀπάσας, τοὺς τε ἐν κοινο-βίῳ ὄντας μοναχούς, τούς τε ἐν ἡσυχίᾳ καθημένους. Καὶ ὁ μήν οὗτος Ἀπρίλιος ἣν καὶ ἡ διακανήσιμος τῆς Χριστοῦ Ἀναστάσεως παρῆλθεν. Καινοτομῆσαι γοῦν μῆνας τέτταρας ἔχετε περινοστοῦντες τά μοναστήρια ἔως τοῦ Ἰουλίου μηνός καὶ οὕτως ὡς ναῦς τις ἱνδική εἰπεῖν ἐμπορευσάμενοι εἴτι κράτιστον τῆς ἐμπορίας, εὔοσμά τε καὶ εὐωδίας ἀξια, οὕτω τὴν ὁδὸν ὑμῶν ἀσμενοὶ πορευθεῖτε.

Καὶ γάρ τοῖς μοναχοῖς ὅσοις ἂν καὶ ἐντύχητε, μιμήσησθε ἂν τοῦ μέν το πρᾶσον, τοῦ δέ τὸ ἡσυχον, τοῦ δέ τὸ φιλόλογον, τοῦ δέ περὶ τὴν διακονίαν ἀσχολητικόν, τοῦ μέν σιωπητικόν καὶ καθ' ἔξῆς τὴν σύνδησιν καὶ σύμπτηξιν τῆς ἰακωβικῆς ἐκείνης κλίμακος...

φ. 465β: Ὡιδενον οὖν τὴν ὁδὸν οἱ τρεῖς οὗτοι μοναχοί, δ τε ἵερος Βαρνάβας καὶ ὁ κλεινός τε Σωφρόνιος καὶ ὁ κύρις Βησσαρίων. Τρίτη οὖν ἡμέρᾳ ἔφθασαν τὴν μονήν ἣν ἀναθεν προειρήκαμεν.

Για να μπορέσουμε να αξιολογήσουμε και να αξιοποιήσουμε την μαρτυρία αυτή από το βίο των κτητόρων, πρέπει να αντιμετωπίσουμε τα εξής επιμέρους προβλήματα: α. Πότε χρονολογείται η μαρτυρία, δηλαδή πότε έζησε ο Ακάκιος και πότε έγραψε το βίο των κτητόρων; β. Οι δύο ἄγιοι είχαν πράγματι διέλθει από το Παπίκιο, όπως τους παρουσιάζει ο συγγραφέας, οπότε μεταφερόμαστε σε μια φάση της ιστορίας του Παπικίου προγενέστερη από την εποχή του Ακακίου; γ. Ποιες είναι οι πληροφορίες που μας δίνει ο Ακάκιος και ποια η αξιοπιστία τους;

α. Το πρόβλημα της εποχής κατά την οποία έζησε ο Ακάκιος και συνέγραψε το βίο ἔχουν αντιμετωπίσει ικανοποιητικά οι Λαμψίδης και Richard⁹.

9. Οδ. Λαμψίδη, «Μία παραλλαγή τῆς βιογραφίας ἄγιου Ἀθανασίου τοῦ Ἀθωνίτου», Βυζαντινά 6 (1974) 304-318 και M. Richard, «Le commentaire du Grand Canon d' André de Crète par Acace le Sabaïte», Ἐπετηρίς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 34 (1965) 301-306.

Ο πρώτος στηριγμένος σε εισωτερικές μαρτυρίες από το κείμενο του βίου δίνει ως terminus post quem για τη συγγραφή του λίγα χρόνια μετά το 1207 και ως terminus ante quem το 1261. Στηρίζει την ἀποψή του στα εξής στοιχεία: 1. ο Ακάκιος αναφέρει για την Αττάλεια ὅτι ὑπ' αὐτοῦ γάρ τοῦ Ἰσμαήλ κατέχεται ἡ πόλις αὕτη μέχρι καὶ σήμερον (φ. 427α), ενώ είναι γνωστό ὅτι η κατάληψή της από τους Τούρκους ἐγίνει μετά το 1207 και 2. πουθενά στο βίο δε φαίνεται ὅτι οι σταυροφόροι ἔχουν εγκαταλείψει την Κωνσταντινούπολη, κάτι που ἐγίνει το 1261, ενώ αφήνει να φανεί ὅτι γνώριζε την ἀλωσή της (1204). Στη συνέχεια ο Λαμψίδης γίνεται ακόμη πιο συγκεκριμένος: τοποθετεί την ακμή του Ακακίου στο β' μισό του 12ου και στις πρώτες δεκαετίες του 13ου αι., χρονολογεί το βίο στην πρώτη εικοσαετία του 13ου αι. και δέχεται ὅτι η συγγραφή τελείωσε λίγα χρόνια μετά το 1207¹⁰. Τέλος στην αρχή πρόσφατου ἀρθρου του σημειώνει ὅτι ο Ακάκιος ἐγράψει το βίο κατά το α' τέταρτο του 13ου αι¹¹.

Ο Richard υποστήριξε ὅτι ο Σαββαῖτης μοναχός ολοκλήρωσε ἔνα ἄλλο ἔργο του που σώζεται στον ὕδιο κώδικα της Διονυσίου, συγκεκριμένα μία ερμηνεία στο Μεγάλο Κανόνα του Ανδρέου Κρήτης, το 1204. Στην ερμηνεία του τελευταίου τροπαρίου ο συγγραφέας θρηνεί πικρά για την κατάληψη της Βασιλεύουσας από τους Φράγκους: ὅπερ γέγονεν ἡμῖν νῦν ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις... αὕτανδροι καὶ ὑποβρύχιοι γενόμεθα ὑπό τῶν ἀθέων ἀξυμητῶν. Ἐν ἡμῖν πεπλήρωται τό τοῦ Ἡσαΐου ωράτον καὶ ἐν τῇ ἡμέτέρᾳ ταύτῃ πόλει,... ὡ! πῶς ἡφανίσθη ἡ μεγάλη πόλις αὕτη καὶ ταῦθ' ἡμῖν ἐγένετο, πράττοντες κακῶς καὶ παροργίζοντες τόν ἡμέτερον φύλακα, τὴν πανάχραντον λέγω Μητέρα Θεοῦ ... (φ. 286β)¹². Κατά τον Richard, ο Ακάκιος γράφει λίγες ημέρες ή εβδομάδες μετά την ἀφίξη στη Μονή του Αγ. Σάββα του μηνύματος για την ἀλωσή της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους (13 Απριλίου 1204)¹³.

Η γνώμη μας δε διαφέρει από τις παραπάνω απόψεις. Είναι φανερό και στα δύο σωζόμενα ἔργα του Ακακίου ὅτι οι μνήμες από την ἀλωση της Κωνσταντινούπολεως είναι ακόμη νωπές. Στο βίο των κτητόρων (φ. 426β) σημειώνεται ὅτι η εικόνα της Οδηγητρίας στην Κωνσταντινούπολη πολλές φορές ἐπεβούλευθη ὑπό τῶν ἀθέων ἀξυμητῶν, οἵ καὶ ταύτην ὡς καὶ τά λοιπά ἄγια, οἵμοι καταγαγεῖν εἰς τὴν αὐτῶν χώραν¹⁴ [λείπει το ωράτον, ίσως ἐπεχείρησαν, ἤβουληθησαν ἡ κάτι παραπλήσιο]. Επίσης ο Ακάκιος σημειώνει ὅτι βρίσκεται

10. Οδ. Λαμψίδη, ὥ.π., σ. 317, 319.

11. Οδ. Λαμψίδη, «Εἰδήσεις διά τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ θρησκευτικὴν κατάστασιν τοῦ Ἑλλαδικοῦ χώρου εἰς τάς ἀρχάς τοῦ 13ου αἰ.», ὥ.π., σ. 688.

12. Οδ. Λαμψίδη, «Μία παραλλαγή τῆς βιογραφίας ἄγιου Ἀθανασίου τοῦ Ἀθωνίτου», ὥ.π., σ. 315-316.

13. M. Richard, ὥ.π., σ. 305.

14. Οδ. Λαμψίδη, ὥ.π., σ. 313.

ακόμη σε ακμή η Μονή της Βήρας: ... ἡ τῶν Βηρῶν μονὴ, ἡ νῦν οὖσα θαυμαστή καὶ ἔξαιρετος (φ. 472β)¹⁵. Είναι όμως γνωστό, όπως παρατηρεί και ο Λαμψίδης, ότι η ιδρυμένη κατά το 1152 από τον Ισαάκιο Κομνηνό μονή της Κοσμοσάτειρας, στην περίοδο της Φραγκοκρατίας (1204-1261) μετατράπηκε σε φρούριο. Επομένως η ακμή της δεν πρέπει να συνεχίστηκε για αρκετό διάστημα μετά το 1204. Ύστερα από τα παραπάνω δεν υπάρχει λόγος να απομακρυνθούμε αρκετά από το 1204-1207 και να φτάσουμε μέχρι το 1261 για τη χρονολόγηση του βίου. Η δεύτερη εικοσαετία του 13ου αι. θα ήταν το πιθανότερο διάστημα για το τέρμα της συγγραφής του βίου και τα τέλη του 12ου - αρχές του 13ου η περίοδος ακμής του Ακακίου.

β. Το δεύτερο πρόβλημα έχει και αυτό σχεδόν λυθεί. Φαίνεται απίθανο οι άγιοι να έχουν διέλθει από το Παπίκιο και ο Ακάκιος περιγράφει το Παπίκιο της δικής του εποχής. Όπως παρατήρησε ο Λαμψίδης¹⁶, ο Ακάκιος δε χρησιμοποίησε κάποια παλιότερη πηγή στη συγγραφή του βίουν αυτό φαίνεται από όσα γράφει ο ίδιος στην αρχή του έργου. Δεξιά και αριστερά της Αγίας Τραπέζης στη Μονή Σουμελά ήταν θαμμένοι οι δύο ανώνυμοι κτήτορες: τῶν ἀγίων πατέρων δυοῖν ἀνωνύμων, τῶν κειμένων ἐνθεν τοῦ πανιέρου βῆματος τοῦ ναοῦ (φ. 423β). Δεν υπήρχαν καθόλου γραπτές μαρτυρίες γι' αυτούς και η έλλειψη στοιχείων ήταν τέτοια, που η συγγραφή της ακοιβούς ιστορίας τους απαιτούσε προφητικό χάρισμα: μεγάλης είναι τοῦτο διανοίας και θείω πνεύματι πεφωτισμένης τῶν [Λαμψίδης: τόν] τοσούτοις χρόνοις σεσιγημένων [Λαμψίδης: σεσιγημένοις] νῦν δέ ἐν τοῖς τελευταίοις ποιήσασθαι τὴν ἔξήγησιν και μήτε τούτοις ἐπωνυμίαις προσῆν μήτε παλαιοῖς διπτύχοις ἐναποτιθεμένοις τά παρ' αὐτῶν, πᾶς ἀν τις τούτῳ τολμηρῶς δειχθήσεται προφητικοῦ μέν ἀμέτοχος ὃν πνεύματος, ἐγχειρεῖν ἐκείνοις ὃν οὕτω οὔτε ἀρχήν οὔτε τέλος τεθειμένων (φ. 424β). Ωστόσο ο Ακάκιος προχώρησε στη συγγραφή από υπακοή, ικανοποιώντας τις παρακλήσεις αδελφών: πολλάκις αἰτηθείς ὑπό τινων ἀδελφῶν ... ἀναπτύξαι με βουλομένων (φ. 423β), 'Αλλ' ἐπειδή ἡ ὑπακοή ὑπέρ θυσίαν ἀγαθήν ... τό κατά δύναμιν ἀκριβώσαντες ὥδε που διαχαράξαμεν (424β). Η γνώμη μας είναι ότι ο Ακάκιος είχε ένα βασικό θεματικό ιστό για το βίο του, στηριγμένος σε προφορικές κυρίως παραδόσεις που οπωσδήποτε θα υπήρχαν για τους δύο κτήτορες και τις οποίες προσπάθησε να επαληθεύσει (τό κατά δύναμιν ἀκριβώσαντες). Από κει και πέρα διέπλασε ελεύθερα το βίο, παρουσιάζοντας τους αγίους να διέρχονται από τα μεγάλα προσκυνηματικά και μοναστικά κέντρα της εποχής του: αυτό του δίνει τη δυνατότητα να παρεμβάλλει πλήθος εποικοδομητικών και πολύ ενδιαφερόντων διηγήσεων,

15. Οδ. Λαμψίδη, ο.π., σ. 312.

16. Οδ. Λαμψίδη, «Εἰδήσεις διά τὴν ἐκκλησιαστικὴν καὶ θρησκευτικὴν κατάστασιν τοῦ Ἕλλαδικοῦ χώρου εἰς τὰς ἀρχάς τοῦ 13ου αἰ.», ο.π., σ. 688-689, απ' όπου προέρχονται και τα παρατιθέμενα χωρία του βίου.

βίων αγίων, θαυμάτων, περιγραφών και εκκλησιαστικών πληροφοριών που γνώριζε ο ίδιος ή είχε αντιγράψει από άλλα έργα. Έτσι ενώ ο Ακάκιος τοποθετεί τους δύο αγίους στα χρόνια του Μεγάλου Θεοδοσίου, ο βίος είναι γεμάτος από αναχρονισμούς: αναφέρουμε ενδεικτικά δύο από τους πολλούς που σημειώνει ο Λαμψίδης¹⁷: οι ἄγιοι διέρχονται από τό σεμνεῖον τοῦ μακαρίου Λουκᾶ τοῦ τῆς Ἑλλάδος (φ. 440α), δηλαδή του Στειριώτου (896-953) και από το Άγιο Όρος και την μονήν τὴν λεγομένην Λαύραν τοῦ ἀγίου Ἀθανασίου (φ. 458β) του Αθωνίτου, ο οποίος κοιμήθηκε γύρω στα 1000. Μπορούμε λοιπόν να υποθέσουμε ότι ο Ακάκιος τοποθετεί ένα γνωστό από την παράδοση περιστατικό της ζωής των αγίων (τη δοκιμασία τους τρεις ημέρες ἔξω από τις πύλες της μονής) σε ένα γνωστό και σημαντικό κέντρο της εποχής του, το Παπίκιο. Δε γνωρίζουμε πότε ακριβώς ἐζησαν οι δύο κτήτορες της Σουμελά¹⁸, ώστε να φανεί αν υπήρχε, ἐστω και τυπικά, πιθανότητα να είχαν περάσει από το Παπίκιο. Πάντως από την ἐκφραση τῶν τοσούτοις χρόνοις σεσιγημένων που χρησιμοποιεί ο Ακάκιος για τα σχετικά με το βίο τους, φαίνεται ότι τους χωρίζει σημαντική χρονική απόσταση από την εποχή του (12ος-13ος αι.). Όπως γνωρίζουμε από τη μέχρι τώρα έρευνα, δεν υπάρχουν για το Παπίκιο μαρτυρίες πριν τον 11ο αι. Ο χρόνος όμως που έγραψε ο Ακάκιος συμπίπτει προίπου με το χρόνο ακμής του όρους, για το οποίο οι περισσότερες μαρτυρίες προέρχονται από το 12ο αι. Έτσι λοιπόν το ακμάζον Παπίκιο που περιγράφει ο Ακάκιος με τα πλεῖστα καὶ μέγιστα μοναστήρια, είναι το Παπίκιο του τέλους του 12ου ή το πολύ των αρχών του 13ου αι.

γ. Ας δούμε τώρα ποιες πληροφορίες για το Παπίκιο μας δίνει ο Ακάκιος:

1. ... ἀπῆλθον εἰς τὴν ἀρχιεπισκοπήν τῆς πόλεως αὐτῆς (της Μαρώνειας) καὶ ἡσπάσαντο τὸν ἀρχιεπίσκοπον. Ο Ακάκιος είναι απόλυτα ακριβής στη χρήση του όρου «αρχιεπίσκοπος», για την εκκλησιαστική αρχή της πόλεως. Πράγματι στο διάστημα 451-459 η επισκοπή Μαρώνειας αποσπάστηκε από τη μητρόπολη Τραϊανουπόλεως και ανακηρύχθηκε αυτοκέφαλη αρχιεπισκοπή με

17. Οδ. Λαμψίδη, «Η ἐκκλησιαστικὴ κατάστασις ἐν Ἑλλάδι τόν τιγ' αἰῶνα», ο.π., σ. 693, 695 και «Μία παραλλαγὴ τῆς βιογραφίας ἀγίου Ἀθανασίου τοῦ Ἀθωνίτου», ο.π., σ. 311-312.

18. Το πρόβλημα της χρονικής τοποθέτησης των δύο κτητόρων και της ιδρυσεως της Μονής Σουμελά, απασχόλησε όσους ασχολήθηκαν με την ιστορία της. Η παράδοση, επηρεασμένη από το έργο του Νεοφύτου Καυσοκαλυβίτου, το οποίο αναφέρουμε παρακάτω, δέχεται ότι η ιδρυση πραγματοποιήθηκε κατά τον 4ο αι., ενώ έχουν διατυπωθεί απόψεις για τον 9ο ή 10ο αι. [βλ. 'Ἐπ. Κυριακίδου, Ἰστορία Μονῆς Σουμελᾶ, ἐν Ἀθήναις 1898 (επανέκδ. Πουρναρά), σ. ιε'-ιστ', αβ', Μητροπολίτου Χρυσάνθου, «Η ἐκκλησιαστικὴ τραπέζουντος», Ἀρχείον Πόντου 4-5 (1933) 468, 471-472]. Για την επιστημονική διερεύνηση του θέματος βλ. Οδ. Λαμψίδη, «Συμβολή εἰς τὸν τίτλο τῶν Ἀθηναίων μοναχῶν ἰδρυτῶν τῆς μονῆς Σουμελᾶ», Τά 'Αθηναϊκά 2 (1955) 1-10· τον ιδίου, «Die von Akakios Sabbaites erdichtete Biographie der Gründer des Klosters Panajia Soumela», Analecta Bollandiana 104 (1986) 127-129.

απευθείας εξάρτηση από το Οικουμενικό Πατριαρχείο. Ως έδρα αρχιεπισκοπής διατηρήθηκε η Μαρώνεια μέχρι την εποχή της τουρκοκρατίας, οπότε (μετά το 1371) η περιοχή μεταξύ Έβρου και Βιστωνίδας αποτέλεσε τη μητρόπολη Μαρωνείας¹⁹.

2. ... τὴν κλῆσιν δέ ἔλαχεν ἐκ τοῦ εἶναι πλεῖστα μοναστήρια καὶ μέγιστα περὶ τὰ τρία ἑκατόν καὶ ἑβδομήκοντα. ... κόπω τε καὶ μόχθῳ περινοστήσατε τάς μονάς ἀπάσας, τούς τε ἐν κοινοβίῳ ὄντας μοναχούς, τούς τε ἐν ἡσυχίᾳ καθημένους. Καὶ ὁ μήν οὗτος Ἀπρίλιος ἦν καὶ ἡ διακανήσιμος τῆς Χριστοῦ Ἀναστάσεως παρῆλθεν. Κανονοτομῆσαι γοῦν μῆνας τέτταρας ἔχετε, περινοστοῦντες τά μοναστήρια ... Ο Ακάκιος μας δίνει την πληροφορία ότι στο Παπίκιο υπήρχαν 370 μοναστήρια και παρουσιάζει τον αρχιεπίσκοπο να δίνει στους αγίους τέσσερις μήνες για την περιήγηση του όρους. Μπορούν οι αριθμοί αυτοί να έχουν κάποια αξιοπιστία; Η απάντηση είναι μάλλον αρνητική, γιατί λίγο πιο πάνω, περιγράφοντας την επίσκεψη των αγίων στο Άγιο Όρος, μας δίνει γι' αυτό τον ίδιο αριθμό μονών και χρησιμοποιεί παρόμοιες λέξεις: περινοστοῦντες τά μοναστήρια κόπω πολλῷ καὶ μόχθῳ διά τὸ εἶναι ἀπόμηκα ἀλλήλων αἱ μοναὶ καὶ διά τὸ εἶναι πλεῖσται, ἑβδομήκοντα καὶ τρίς ἑκατόν πεφύκασιν εἶναι. Τρεῖς οὖν μῆνας καινοτομήσαντες τῆς ὁδοῦ ἔφθασαν εἰς τὴν μονὴν τὴν λεγομένην Λαύραν τοῦ ἀγίου Ἀθανασίου (φ. 458β)²⁰. Επομένως ο αριθμός 370 είναι ίσως ένας κοινός τόπος που θέλει να δείξει την ύπαρξη πολλών μονών και προφανώς υπερβολικός για το Παπίκιο. Δεν μπορούμε να πούμε ότι ο Ακάκιος είχε ιδία αντίληψη του Παπίκιου. Ωστόσο φαίνεται να έχει την εντύπωση ότι πρόκειται για ένα σημαντικό μοναστικό κέντρο, όπου υπάρχει οργανωμένη κοινοβιακή και ησυχαστική ζωή· οι μοναστικές κατοικίες είναι πολυάριθμες και καταλαμβάνουν τέτοια έκταση, ώστε η περιήγησή τους να απαιτεί κόπο και χρόνο. Επίσης αν συγκρίνουμε όσα λέει για το Άγιο Όρος με αυτά που γράφει για το Παπίκιο, δε φαίνεται στη συνείδησή του το δεύτερο να υστερεί σε σπουδαιότητα.

3. Ἀρχὴν δέ τῇ κατοικήσει τοῦ ὅρους γέρων τις πρῶτος κατάφησεν ἐκεῖσε τὴν κλῆσιν ἔχων πάλπος καὶ διά τοῦτο παπίκιον. Πρόκειται για μία απλοὶκή ετυμολογική απόπειρα από τον Ακάκιο, χωρίς καμία αξία ως μαρτυρία. Το Παπίκιο είναι γι' αυτόν «το ὁρος του πάππου» (γι' αυτό το γράφει με δύο πτ), δηλαδή του παππού, του γέροντος, επομένως κάποιος γέρων πρέπει να είναι ο πρώτος οικιστής του.

4. Τὸ πρῶτον δέ μοναστήριον κατά τὴν ἔφαν τοῦ ὅρους καλεῖται ἡ Μήτηρ τοῦ Κυρίου ἡ Ἐλεοῦσα, ... Καὶ εὐθὺς τὸ ὅρος κατά δύσιν ἀπάγον τελευτᾶ εἰς

19. Π. Γεωργαντζή, «Η ἐκκλησιαστική δργάνωση και διοίκηση τῆς Δ. Θράκης κατά τὴ βυζαντινή ἐποχή», Πρακτικά συμποσίου «Βιζαντινή Θράκη», πρόσωπο και χαρακτήρας, ο.π., σ. 206-209· του ιδίου, 'Η μητρόπολις Τραϊανούπολεως και αἱ ἐπισκοπαὶ αὐτῆς, ο.π., σ. 137.

20. Οδ. Λαμψίδη, «Η ἐκκλησιαστική κατάστασις ἐν Ἑλλάδι τὸν ιγ' αἰώνα», ο.π., σ. 695.

μοναστήριον διτι μέγιστον τοῦ ἵεροῦ μεγάλου Ἀποστόλου και Ἐναγγελιστοῦ Λουκᾶ. Στο χειρόγραφο υπάρχει μετοχή αρσενικού γένους (ἀπάγων), η οποία πρέπει να διορθωθεί σε ουδέτερο (ἀπάγον), αφού το υποκείμενό της είναι τό όρος (το ίδιο με αυτό του ρήματος τελευτᾶ) και η ἔκφραση κατά δύσιν ἀπάγον θα μπορούσε, κατά τη γνώμη μας, να μεταφραστεί «επιστρέφοντας προς τα δυτικά». Στο σημείο αυτό μας δίνεται το πιο σημαντικό στοιχείο. Καθορίζονται τα μοναστήρια που αποτελούσαν το ανατολικό και δυτικό όριο του όρους. Σύμφωνα με τον Ακάκιο η πρώτη μονή του όρους από τα ανατολικά ήταν της Παναγίας Ελεούσης, ενώ στη δύση το Παπίκιο κατέληγε σε ένα μοναστήριο διτι μέγιστον του Ευαγγελιστοῦ Λουκᾶ.

5. αὐχοῦσα ἄνδρας ἐναρέτους τε καὶ σοφούς, οἱ μέν ἐν τῷ κοινοβίῳ οἱ δέ ἐν τοῖς ἔξω ἡσυχάζουσι. Παρεγένετο γάρ πρός με ἄλλος φίλος ἐμοὶ ἐκ τῆς μονῆς ἐκείνης τῆς ἡμετέρας ἦν προεῖπον υμῖν, τῆς Ἐλεούσης... Ἐγώ μέν παρατίθημι σοι καὶ λαβών τούτους φέρε δή εἰς τό μοναστήριον τῷ ἡμετέρῳ. Ο Ακάκιος παρουσιάζει τη μονή της Ελεούσης να φημίζεται για τους κοινοβιάτες και τους ησυχαστές της. Επίσης μ' αυτή συνδέει τα τρίτα πρόσωπα, που εμφανίζονται κατά την επίσκεψη στο Παπίκιο. Σ' αυτή στέλνει ο αρχιεπίσκοπος τους αγίους, εκεί θα διαδραματιστεί το περιστατικό του τριήμερου αποκλεισμού τους και θα τερματιστεί η επίσκεψη τους στο όρος. Ίσως λοιπόν ήταν από τα σημαντικότερα και πιο ονομαστά μοναστήρια· εξάλλου θα ήταν λογικό να υποθέσουμε ότι οι πιο γνωστές σε ένα μοναχό του Αγίου Σάββα (Περισόλυμα) μονές, από τα σύγχρονα μεγάλα μοναστικά κέντρα, ήταν οι πιο μεγάλες και σημαντικές.

6. Ἐκεῖθεν γάρ ὡς ἐμέ δρᾶτε ταύτης δή τῆς μονῆς ἔξελέγην δι' οἰς κρίμασιν μόνος Θεός γινώσκει ἐγχειρισθείς ταύτης τῆς πόλεως τήν προστασίαν. Ο Ακάκιος παρουσιάζει τον αρχιεπίσκοπο Μαρωνείας να προέρχεται από τη μονή της Ελεούσης. Δεν μπορούμε να ελέγξουμε την αξιοπιστία του, αλλά θα ήταν αναμενόμενο επίσκοποι των γύρω πόλεων (Μοσυνούπολις, Ξάνθεια, Περιθεώριο, Πόροι, Μαρώνεια) να εκλέγονται από μονές του Παπικίου.

7. Οὐχ' διτι περὶ τῆς πόλεως Μαρωνείας, ἀλλά σημεῖον μέν ἐτέθη ἡ πόλις διά τὸ γνώριμον. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι ο Ακάκιος δεν αναφέρει καθόλου την Μοσυνούπολη, με την οποία το Παπίκιο εμφανίζεται συνήθως πολύ στενά συνδεδεμένο στις υπόλοιπες πηγές. Με τη φράση αυτή μας δίνεται η εξήγηση. Φαίνεται ότι η Μαρώνεια ήταν η πιο σημαντική πόλη της περιοχής και η πιο γνωστή σε ένα μοναχό που ζούσε μακριά από αυτή, στα Ιεροσόλυμα.

8. Τρίτη οὖν ἡμέρᾳ ἔφθασαν τὴν μονὴν ἦν ἀνωθεν προειρήκαμεν. Ο Ακάκιος παρουσιάζει τους δύο αγίους, μαζί με τον οδηγό τους, να φθάνουν από τη Μαρώνεια στη μονή που αποτελούσε το ανατολικό όριο του όρους, κατά την τρίτη ημέρα. Αν αναλογιστεί κανείς ότι οι άγιοι, για να πορευθούν

από τη Μαρώνεια στη γνωστή σήμερα περιοχή του Παπικίου όρους, έπρεπε να διασχίσουν, με βάση πρόχειρους υπολογισμούς, περισσότερα από 40 χιλιόμετρα, ο χρόνος που δίνει ο Ακάκιος δε φαίνεται τυχαίος.

Εκτός από το έργο του Ακάκιου Σαββαΐτη, μας σώζεται σήμερα ένας ακόμη βίος των κτητόρων Σουμελά, όπου υπάρχει η αναφορά στο Παπίκιο. Πρόκειται για το έργο του iεροδιακόνου Νεοφύτου Καυσοκαλυβίτου Ἡ θεία καὶ ἱερά ἀκολουθία τῶν Ὀσίων καὶ Θεοφόρων Πατέρων ἡμῶν Βαρνάβα καὶ Σωφρονίου..., που τελείωσε το 1770 στην Τρανσυλβανία και εκδόθηκε στη Λειψία το 1775. Τα βασικά τμήματα του έργου του Νεοφύτου είναι η Ακολουθία των κτητόρων και η Ιερά ίστορία της Μονής Σουμελά, η οποία είναι γραμμένη σε δύο γλωσσικές μορφές, στη δημώδη γλώσσα της εποχής και στην αρχαία ελληνική. Η Ιερά ίστορία περιλαμβάνει όλα τα σχετικά με τη ζωή των κτητόρων και την ίδρυση από αυτούς της μονής. Στις σελίδες 8-9 της δημώδους και 13-14 της λόγιας Ιερᾶς ίστορίας εξιστορείται η επίσκεψη στο Παπίκιο. Η δεύτερη είναι σχολιασμένη από τον ηγούμενο της μονής Παρθένιο Μεταξόπουλο, με την παρακίνηση και τη συνδρομή του οποίου γράφει ο Νεόφυτος. Προσθέτει άραγε κάτι καινούργιο για το Παπίκιο η μαρτυρία αυτή; Η απάντηση είναι αρνητική. Όπως έχει ήδη δείξει ο Λαμψίδης, από τη σύγκριση του ακακιανού βίου και του βίου του Νεοφύτου προκύπτει ότι ο δεύτερος στηρίζεται βασικά στον πρώτο²¹. Ο Νεόφυτος είτε χρησιμοποίησε απευθείας τον Ακάκιο είτε άντλησε από άλλους βίους²² που δε σώζονται σήμερα και που βασίστηκαν επίσης στον Ακάκιο· ο τελευταίος εξάλλου ήταν ο πρώτος γράψας περὶ των κτητόρων. Ετοι η μαρτυρία του Νεοφύτου για το Παπίκιο ελάχιστο ενδιαφέρον παρουσιάζει, αφού στην ουσία αποτελεί μία περιληφτή των όσων γράφει ο Ακάκιος. Μάλιστα, επειδή η προσοχή του Νεοφύτου εστιάζεται σε όσα αφορούν τους δύο αγίους, παραλείπει τις πιο ενδιαφέρουσες πληροφοριακές λεπτομέρειες. Το θετικό είναι ότι έχουμε σήμερα μία ακόμη πηγή για το βίο των κτητόρων, αφού η αναδρομή στο χειρόγραφο της Διονυσίου δεν είναι εύκολη στον καθένα. Πράγματι όσοι μέχρι σήμερα αναφέρουν τη μαρτυρία του βίου των κτητόρων Σουμελά για το Παπίκιο²³, παραπέμπουν στο Νεόφυτο. Το στοιχείο που αξιοποίησαν ήταν η υποσημείωση του Παρθένιου σχετικά με τη γεωγραφική θέση του Παπικίου: *Παππίκιον δρος, πλησίον*

21. Οδ. Λαμψίδη, «Μία παραλλαγή τῆς βιογραφίας ἀγίου Ἀθανασίου τοῦ Ἀθωνίτου», ὥ.π., σ. 304-311· του ίδιου, «Ο βίος τῶν δούλων ἰδρυτῶν τῆς μονῆς Σουμελᾶ, κατά τὸν Νεόφυτον Καυσοκαλυβίτην», Ἀρχεῖον Πόντου 40 (1985) 280-292.

22. Για τις πηγές του Νεοφύτου βλ. τον πρόλογο με τις δεκα υποσημειώσεις του Παρθενίου (Ἡ θεία καὶ ἱερά ἀκολουθία τῶν Ὀσίων καὶ Θεοφόρων Πατέρων ἡμῶν Βαρνάβα καὶ Σωφρονίου, σ. 1-5).

23. Βλ. Α. Μηλιαράκη, «Καθορισμός τῆς θέσεως τοῦ Παπικίου δρούς», Θρακική Ἐπετερίς Α' (1897) 70-78· Στ. Κυριακίδη, ὥ.π., σ. 221· K. Κωνσταντόπουλον, «Πρώτος Παπικίου», Λαογραφία 7 (1923) 559-560.

τῆς Μαρωνίας, ἐν ᾧ ἦν ποτέ Μοναστήρια, νῦν δέ οὐδέ ἔν²⁴. Για το έργο του Νεοφύτου μας είναι γνωστός σήμερα περιορισμένος αριθμός αντιτύπων²⁵. Ωστόσο ο δημώδης βίος που έγραψε ο Νεόφυτος, δίνεται με ελάχιστες γλωσσικές αλλαγές από τον ἄγιο Μακάριο Νοταρά (†1805) στο Νέον Λειμωνάριον²⁶, ενώ πρόσφατα (1987) ο Λαμψίδης δημοσίευσε ολόκληρο το κείμενο του γραμμένου στην αρχαία ελληνική βίου²⁷.

Μετά από τα νέα στοιχεία που μας προσφέρει ο βίος των κτητόρων Σουμελά, μπορούμε να πούμε —χωρίς να έχουμε υπόψη μας ολοκληρωμένα τα πορίσματα των ανασκαφών— ότι γνωρίζουμε επώνυμα τις ακόλουθες μονές του Παπικίου:

1. *Tου Αγίου Γεωργίου*. Είχε ιδρυθεί πριν το 1083. Όπως αναφέρει το τυπικό του Γρηγορίου Πακουριανού (βλ. εισαγωγή), είχε παραχωρηθεί στη μονή της Παναγίας Πετροτζονίτισσης και διατηρούσε αμπελώνες, χωράφια και κήπους. Φαίνεται πως βρισκόταν κοντά στη Μοσυνούπολη, μέσα στην οποία υπήρχε μετόχι του.

2. *Της Θεοτόκου Ελεούσης*.

3. *Tου Ευαγγελιστού Λουκά*.

4. *Tου δικαίου Αντωνίου* (βλ. κεφάλαιο Δ').

5. Στην ευρύτερη περιοχή του Παπικίου είναι πολύ πιθανό ότι ανήκε και η μονή της Θεοτόκου της Τζηντζηλουκιωτίσσης για την οποία έχουμε τις εξής πληροφορίες από ένα σιγνοφορικό γράμμα του 1294 (βιβλιοθήκη Εσφιγμένου)²⁸: α. Χαρακτηρίζεται ως αὐτοδέσποτος και βασιλική. β. Πρέπει να βρισκόταν κοντά σε κάπιο χωριό Τζηντζηλούκιον ἢ τοῦ Τζηντζηλουκίου, αφού ανάμεσα στους γείτονες που διεκδικούν ένα κτήμα κάτω από τους μύλους της μονής, δύο προέρχονται από αυτό (ἐν φ καὶ ἔστιν πλησίον ὑποκάτωθεν τῶν μυλώνων αὐτῆς,... Τινές δέ οἱ ἐκ τῶν γύρωθεν πλησίαζοντες, ἦγουν... καὶ ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Τζηντζηλουκίου ὁ Πειρούωννης καὶ ὁ Σικαλήτης²⁹). γ. Ηγούμενός της ονομάζεται ο ιερομόναχος Θεοδώρητος. δ. Από άποψη πολιτικής και εκκλησιαστικής διοικητικής διαιρέσεως ανήκε στο θέμα και στην επισκοπή Μοσυνούπολεως, αφού στις πολιτικές (θεματικός δουξ, πρωτοσεβαστός των Βουλγάρων) και εκκλησιαστικές (επίσκοπος και κλήρος) αρχές της καταφεύγει ο ηγούμενος για την επίλυση της κτηματικής διαφοράς.

Εφόσον η μονή αυτή ταυτίζεται με τη Νέα Μονή τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Τζιντζι-

24. Ιερά ίστορία τῆς Παναγίας τοῦ Σουμελᾶ, σ. 13, υπ. 2.

25. Βλ. Θ. Παπαδοπούλου, Ελληνική Βιβλιογραφία, τ. Α', σ. 325, αρ. 4376.

26. Νέον Λειμωνάριον, ἐν Βενετίᾳ 1819, σ. 35-58.

27. Οδ. Λαμψίδη, «Η διασκευὴ τοῦ βίου τῶν ἰδρυτῶν τῆς μονῆς Σουμελᾶ κατά Παρθενίου Μεταξόπουλον καὶ Νεόφυτον Καυσοκαλυβίτην», Ἀρχεῖον Πόντου 41, Ἀθῆναι 1987, 3-50· οι σελίδες 19-21 αφορούν την περιήγηση των αγίων στο Παπικίο και οι 21-23 στη Θράκη.

28. J. Lefort, Actes d'Espigmenou, Archives de l'Athos VI, Paris 1973, σ. 194-196.

29. J. Lefort, ὥ.π., σ. 196.

λουκίου, που εμφανίζεται σε μολυβδόβουλο του 11ου-12ου αι.³⁰, τότε η ίδρυσή της θα πρέπει να έγινε τον 11ο αι. Ο ιδρυτής της ταυτίζεται μάλλον με τον μοναχό Κοσμά Τζιντζιλούκη³¹, ο οποίος είχε σταλεί από τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο Θ' τον Μονομάχο στο Άγιο Όρος, για να εξετάσει τα παραπόνα των αθωνιτών πατέρων εναντίον των κρατικών υπαλλήλων και συνέταξε το γνωστό τυπικό του 1045³². Τίθεται το ερώτημα: υπήρχε κάποιο χωριό Τζηντζηλούκιον από το οποίο πήραν το όνομά τους οι μοναχός Κοσμάς και η Θεοτόκος Τζηντζηλουκιώτισσα ή ο Κοσμάς Τζιντζιλούκης, ως κτήτορας, έδωσε το όνομά του στη μονή και έπειτα στο χωριό, επειδή αυτό είχε δημιουργηθεί μέσα στις εκτάσεις που απέκτησε ο ίδιος για λογαριασμό της μονής; Η δεύτερη περίπτωση φαίνεται πιο ασφαλής για τους εξής λόγους: α. Το προσωπωνύμιο Τζιντζιλούκης (-ιος) εμφανίζεται στις πηγές δύο αιώνες και παραπάνω πριν το τοπωνύμιο του Τζηντζηλουκίου. β. Το τοπωνύμιο εμφανίζεται σε γενική (έκ του χωρίου του Τζηντζηλουκίου), η οποία μπορεί να σημαίνει «κτήμα του Τζιντζιλουκίου». γ. Η οικογένεια των Τζιντζιλουκίων ήταν γνωστή στην εποχή των Κομνηνών και μέλη της είχαν τιμηθεί με υψηλά αξιώματα³³.

B. Ένα τουρκικό τοπωνύμιο

Το δεύτερο αντικείμενο που θα εξετάσουμε προέρχεται από το χώρο των τουρκικών τοπωνυμίων. Πρόκειται για το τουρκικό όνομα του χωριού Τσαλαπετενός. Βρίσκεται στις βορειοδυτικές παρυφές του νομού Ξάνθης, στη δεξιά όχθη του ποταμού Κομφάτου. Ανήκει στην κοινότητα Σατρών και συνορεύει στα ανατολικά με τα χωριά Γιδότοπος και Καλότυχο, στα δυτικά με το Δουργούντι και το Θεοτοκάτο, στα βόρεια με το Λυκότοπο και τον Κούνδουρο και στα νότια με την Τσούκα. Βρίσκεται σε υψόμετρο 220 μέτρων και στην απογραφή του 1981 είχε μόνο 47 κατοίκους³⁴, αν και παλιότερα ήταν μεγαλύτερο (το 1961 118). Το όνομά του στο ντόπιο ιδίωμα εμφανίζεται με τους εξής τύπους: Τσαλαμπερντί, Τσαλαπερδί, Τσαλαπερταλή. Το πρώτο δίνεται από τον Σ. Χατζηδημητρίου στην εργασία του για τα ονόματα των οικισμών νομού Ξάνθης, όπου σημειώνεται ότι πρόκειται για προφορική παράδοση³⁵,

30. V. Laurent, *Les Corpus des sceaux de l'empire byzantin*, V/2, Paris 1965, σ. 189, αρ. 1270. Το μολυβδόβουλο φέρει την επιγραφή: †Σφραγίς τῆς Νέας Μονῆς τοῦ Κοσμᾶ τοῦ Τζιντζηλουκίου.

31. Το όνομά του εμφανίζεται και σε άλλο μολυβδόβουλο του 11ου αι. με την επιγραφή: †Σφραγίς τοῦ ταπεινοῦ Κοσμᾶ μοναχοῦ τοῦ Τζιντζηλούκη (V. Laurent, ὁ.π., σ. 190, αρ. 1271).

32. D. Papachryssanthou, *Actes du Protaton, Archives de l'Athon VII*, Paris 1975, σ. 221-222.

33. V. Laurent, ὁ.π., σ. 189.

34. Λεξικό τῶν δῆμων, κοινοτήτων καὶ οἰκισμῶν τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1984, σ. 331.

35. Σ. Χατζηδημητρίου, Η προέλευση των ονομάτων των οικισμών του νομού Ξάνθης και η πρακτική της μετονομασίας τους, σ. 16 [μεταπτυχιακή εργασία η οποία δημοσιεύτηκε στα Θρα-

το δεύτερο από τον Π. Θεοχαρίδη³⁶, ο οποίος προφανώς βασίζεται και αυτός σε προφορική μαρτυρία Πομάκων του ίδιου ή άλλων κοντινών χωριών, ενώ το τρίτο προέρχεται από το Λεξικόν *Συνοικισμῶν του 1920*. Πρέπει ακόμη να σημειωθεί ότι ο Kreiser δίνει τον τύπο *Celeberdi*, αντλώντας από μία επίσημη οθωμανική πηγή, τη στατιστική επετηρίδα (*selname*) του βιλαετίου Αδριανούπολεως για το 1903/4³⁷. Οι πηγές αυτές είναι σχετικά πρόσφατες και το χωριό δε σημειώνεται σε παλιότερες, όπως είναι η απογραφή του Χασάν Πασά (1691)³⁸. Η μετονομασία Τσαλαπετενός βασίστηκε καθαρά σε μία ηχητική ομοιότητα, αφού το παλιό όνομα φαίνεται ότι δεν έδινε κάποιο νόημα στους κατοίκους.

Το πρώτο ξητούμενο είναι βέβαια πως θα ετυμολογηθεί το τοπωνύμιο. Η άμεση συσχέτιση που μπορεί να κάνει κανείς, βασισμένος σε μια ηχητική αναλογία και στον τύπο του *selname*, είναι με την τουρκική λέξη *celebi*, που στα τουρκικά δήλωνε αρχικά τον «ευγενή, μορφωμένο, λόγιο» και χρησιμοποιήθηκε ιδιαίτερα στον μπεκτασισμό· ήταν ένα από τα ανώτερα αξιώματα (γ' τάξης), ενώ ως τίτλος αποδόθηκε στους εγγάμους μπεκτασήδες, κυρίως της υπαίθρου³⁹. Επειδή συναντάται συχνά σε ονόματα χωριών των νομών Ροδόπης και Ξάνθης, όπως επίσης και αρκετοί άλλοι μπεκτασικοί τίτλοι, θα ήταν λογική η παραπάνω σύνδεση. Έτσι ο Χατζηδημητρίου, χωρίς να ετυμολογεί το όνομα, παραβάλλει το *celebi*. Μένει όμως σκοτεινό το υπόλοιπο μέρος του ονόματος (*erdi*). Τελικά το πρόβλημα έλυσε ένα λήμμα του τουρκοελληνικού λεξικού του Χλωρού. Πρόκειται για το αρχαϊκό *çalab* «Θεός»⁴⁰. Φάνηκε ότι το τοπωνύμιο είναι σύνθετο, αποτελούμενο από δύο λέξεις: από ένα ουσιαστικό, το *çalab* και από ένα ρηματικό τύπο, το γ' ενικό πρόσωπο αρίστου του ρήματος *ver-mek* «δίνω». Το όνομα ήταν *Çalab verdi* «ο Θεός έδωσε» και αν δώσουμε μια μετοχική ρρήση στο *verdi*, «αυτό που δόθηκε από το Θεό, θεόσδοτο». Το αρχαϊκό *çalab*, το οποίο κατά τον Redhouse ίσως είναι εξέλιξη του συριακού *saliba*⁴¹, κάποτε περιέπεσε σε αχρηστία, αφού αντικαταστάθηκε από τα πιο διαδεδομένα *Allah* ή *Tapp*, με αποτέλεσμα το πρώτο συνθετικό να μη δίνει νόημα και να είναι εύκολη η παρετυμολόγησή του προς το *celebi* ή το *celeb(p)* «ξαέμπορος, προβατέμπορος». Μία φωνητική εξέλιξη συ-

κικά Χρονικά 46 (1992)].

36. Π. Θεοχαρίδη, Πομάκοι, οι Μουσουλμάνοι της Ροδόπης, Ξάνθη 1995, σ. 36.

37. K.I. Kreiser, *Die Siedlungsnamen Westthrakiens nach amtlichen Verzeichnissen und Katarenwerken*, Freiburg 1978, σ. 88.

38. T. Gökbilgin, Rumeli'de Yürükler, Tatarlar ve Evlâd-i Fâtihân, Κωνσταντινούπολη 1957.

39. B.L. Μιρμίρογλου, Οι Δερβίσσαι, σ. 97, 125-126 και E. Ζεγκίνη, Ο Μπεκτασισμός στη Δ. Θράκη, Θεσσαλονίκη 1988, σ. 30-31.

40. I. Χλωρού, Λεξικόν Τουρκοελληνικόν, ἐν Κωνσταντινούπολει 1899, σ. 648.

41. J. Redhouse, *Turkish and English Lexicon*, Constantinople 1890 (επανέκδοση Çağrı yayınları σε οθωμανικό αλφάριθμο), σ. 708.

σκότισε ακόμη περισσότερο σημασιολογικά το όνομα και το κατέστησε ετυμολογικά «αδιαφανές». Το αρχικό ν του β' συνθετικού, συγγενές ως προς τον τόπο άρθρωσης με το προηγούμενο *b* (χειλικά και τα δύο), αποβλήθηκε ανομοιωτικά. Είχαμε λοιπόν *Çalab verdi* > *Çalabverdi* > *Çalab erdi* > *Tosalamptevnti*. Αυτά ως προς την ετυμολογία του ονόματος, για την οποία πιστεύουμε ότι δεν υπάρχουν δυσκολίες.

Πως όμως θα ερμηνευτεί και τί σχέση θα μπορούσε να έχει με το Παπίκιον Όρος των Βυζαντινών;

Μια πρώτη υπόθεση που μπορεί να γίνει για την ερμηνεία του είναι ότι αποτελεί κάποιο σύνθετο ανθρωπωνύμιο, παρόμοιο με τα δικά μας Θεόδοτος, Θεοδόσιος, Θεόδωρος. Τουρκικά ανθρωπωνύμια αποτελούμενα από ένα ουσιαστικό και ένα ρηματικό τύπο φαίνονται τα *Gündoğdu*, *Aydoğdu*⁴²: το πρώτο συνθετικό είναι τα ουσιαστικά «μέρα, φεγγάρι», ενώ τα *doğdu* είναι μάλλον το γ' ενικό αρθρόστον του *doğ-mak* «γεννιέμαι, ανατέλλω». Πρβλ. επίσης το *Yola-geldi*⁴³ «ήρθε στο δρόμο» (=«αυτός που βρέθηκε στο δρόμο»); το οποίο ίσως δινόταν σε έκθετα παιδιά (πβ. το νεοελληνικό Βρετός). Ο σχηματισμός αυτός δεν είναι άγνωστος και σε άλλες γλώσσες. Έτσι στα λατινικά εμφανίζεται ένα ανθρωπωνύμιο *Deus dedit* «έδωσε ο Θεός», στους Διαλόγους του αγίου Γρηγορίου (βος αι.)⁴⁴, αντίστοιχο ακριβώς με το δικό μας *Çalab verdi*.

Ας περάσουμε τώρα στη δεύτερη ερμηνεία που σχετίζεται με το Παπίκιο. Την υποψία για μια τέτοια σύνδεση έδωσαν κάποια χωρία από το οδοιπορικό του Εβλιγιά Τσελεμπή στη Δυτική Θράκη. Αναφέρει λοιπόν κατά την επίσκεψή του στην πόλη Φερετζίκ (βυζαντινή Βήρα, σήμερα Φέρες) έναν κατεστραμμένο πύργο που βρίσκεται στους πρόποδες του όρους *Tanrı verdi*. Λίγο παρακάτω σημειώνει ότι η ύδρευση της πόλης γινόταν από τα όρη *Tanrı verdi*: τέλος αφήνει τη Φερετζίκ και περνά απέναντι στα όρη *Tanrı verdi*⁴⁵. Το *Tanrı verdi* είναι το ίδιο με το *Çalab verdi* με τη διαφορά ότι για τη σημασία «Θεός» χρησιμοποιείται η τουρκικής αρχής λέξη *Tanrı*. Βέβαια ο Εβλιγιά με το παραπάνω όνομα φαίνεται να εννοεί τις νοτιοανατολικές διακλαδώσεις της Ροδόπης, που βρίσκονται στα δυτικά των Φερών, στα όρια των νομών Έβρου και Ροδόπης. Είναι όμως πολύ πιθανό ότι το όνομα αναφέροταν σε όλη τη νότια Ροδόπη, που καταλαμβάνει το βόρειο τμήμα της σημερινής Δυτικής Θράκης, γιατί σε τουρκικά κατάστιχα του 16ου αι. εμφανίζεται ένα ανάλογο όνομα· πρόκειται για το *Tanrı dağı* «όρος του

42. T. Gökbilgin, ὥ.π., σ. 104. Αναφέρονται ως ονόματα Γιουρούκων.

43. T. Gökbilgin, ὥ.π., σ. 104.

44. Άγ. Γρηγορίου τοῦ Μεγάλου, Βίοι ἀγνώστων ἀσκητῶν, Ἀγιον Όρος 1988, σ. 337, 355.

45. H. Kissling, Beiträge zur Kenntnis Thrakiens im 17. Jahrhundert, Wiesbaden 1956, σ. 85-86.

Θεού», το οποίο τοποθετείται στα βόρεια της Κομοτηνής. Πιστεύουμε ότι όταν οι Τούρκοι άρχισαν να εγκαθίστανται στη Θράκη βρήκαν τη νότια οροσειρά της Ροδόπης κατάσπαρτη από μοναστικές κατοικίες και γι' αυτό της έδωσαν τα ονόματα αυτά. Υπάρχει επίσης η πιθανότητα να μετέφρασαν κάποιο ελληνικό όνομα με παρόμοια σημασία. Υπάρχουν δύο μαρτυρίες, η αναφορά ότι τα όρη από τις Φέρες προς τις Σάπες ύπό των πολλών Θεοῦ βουνά λέγονται και η επεξήγηση *Rhodope now ΘΕΟΒΟΥΝΑ, monte di Dio* πάνω σε ένα αγγλικό χάρτη⁴⁶, αλλά η χρονολόγησή τους (1728 και 1675) δεν αποκλείει το ενδεχόμενο να αποτελούν μεταφράσεις του τουρκικού ονόματος. Η περιοχή από την οποία ξεκίνησαν τα παραπάνω ονόματα πρέπει να ήταν αυτή του Παπικίου, ως κατ' εξοχήν μοναστικού κέντρου και στη συνέχεια επεκτάθηκαν πιο ανατολικά. Ισως λοιπόν το *Çalab verdi* να είναι μια τουρκική ονομασία του Παπικίου ή της Ροδόπης γενικότερα, η οποία επεβίωσε στο όνομα του χωριού.

Όπως σημειώσαμε στην εισαγωγή, η περιοχή του Παπικίου τοποθετείται πάνω από τα ερείπια της Μοσυνούπολης, στα βορειοδυτικά της Κομοτηνής. Μάλιστα ο Ν. Ζήκος, βασισμένος στα εντοπισμένα από τον ίδιο ερείπια μονών, καθορίζει με μεγαλύτερη ακρίβεια τα όρια της ως εξής: στα δυτικά ο ποταμός Κομψάτος και στα ανατολικά ο επαρχιακός δρόμος Κομοτηνής-Καρυδιάς ως τα ελληνοβουλγαρικά σύνορα.

Στο σημείο αυτό, κάνοντας μια παρένθεση, θέλουμε να σημειώσουμε κάτι για την ανακριβή γεωγραφικά μαρτυρία του Κιννάμου, ότι το Παπίκιο βρισκόταν στο θέμα Στρυμόνος (ἐπί τι τῶν ὀρεστέρων ἀπῆκθη σεμνείων, ἀπερ ἐπί Στρυμόνος ἐν ὅρῃ Παπικίῳ ἵδρυνται πλεῖστα⁴⁷), αντί του Βολερού. Κατά τη γνώμη μας πρέπει να εξηγηθεί ως εξής: ο ιστορικός είχε μεν στο νου του το Παπίκιο, όπου πράγματι οδηγήθηκε ο Αλέξιος Αξιούθ, αλλά συγχέει τη θέση του με τη θέση του Παγγαίου. Έτσι ο τοπογραφικός προσδιορισμός αφορά το Παγγαίο, που πράγματι βρισκόταν ἐπί Στρυμόνος. Στην παραπλάνηση αυτή πιθανόν συνέβαλαν: α. η ηχητική αναλογία των δύο ονομάτων, β. η πιθανή παρουσία μοναστικών συγκροτημάτων και στο Παγγαίο, γ. η γειτονική θέση των δύο θεμάτων. Μια παρόμοια σύγχυση του Παπικίου με το Παγγαίο κάνει και ο Μανουήλ Μοσχόπουλος, φιλόλογος του τέλους του 13ου - αρχών 14ου αι., ο οποίος σε μία γλώσσα του για το Παπίκιο γράφει: “Οτι το Πάγγαιον ἔσικεν είναι τό λεγόμενον Παπίγγιον δρός κατά Μοσυνόπολιν⁴⁸.

Ο Τσαλαπετενός λοιπόν βρίσκεται κοντά στις δυτικές παρυφές του Παπικίου. Υπάρχουν μαρτυρίες για βυζαντινό νεκροταφείο και ευρήματα στην

46. E. Ζεγκίνη, ὥ.π., σ. 111.

47. PG 133, στ. 633.

48. N. Bees, «Eine Glosse von Manuel Moschopoulos über den Berg Papikion», Byzantinische neugriechische Jahrbücher 10 (1934) 350.

Μελίταινα, πομακικό χωριό που βρίσκεται κοντά σ' αυτόν, αλλά στο νομό Ροδόπης, όπως και στα πιο ανατολικά, επίσης πομακικά χωριά Κρυστάλλη και Πόα⁴⁹. Πρέπει ακόμη να σημειωθεί ότι ένα γειτονικό με τον Τσαλαπετεινό πομακοχώρι, το Γιαννοχώρι, φέρει στα πομακικά το χριστιανικό όνομα Γιωβάνοβα⁵⁰ (<βουλγ. Jovan < Joan < ελλην. Ιωάννης). Αν σ' αυτά προσθέσουμε τα πολυάριθμα ίχνη εκκλησιών που εμφανίζονται στα πομακοχώρια του νομού Ξάνθης και τα άλλα χριστιανικά τοπωνύμια και μικροτοπωνύμια, είναι σαφές ότι η έρευνα για το Παπίκιο θα μπορούσε να στραφεί και πιο δυτικά. Η παρουσία των πομακικών χωριών στην περιοχή του Παπίκιου νομίζουμε πως είναι σημαντική για την ιστορία των Πομάκων. Η άνθιση του μοναχισμού ταυτίζεται με την άνθιση της εκκλησίας και δεν είναι δυνατόν σε περιοχές όπου υπάρχει ακμάζων μοναχισμός να μην υπάρχει ζωντανή εκκλησία. Επομένως οι Πομάκοι λίγο πριν την τουρκική κατάκτηση ζούσαν σε περιοχές με ισχυρή ορθόδοξη παράδοση. Αυτό θα μας οδηγούσε σε ανάλογα συμπεράσματα για την ταυτότητα των Πομάκων πριν την τουρκοκρατία.

Γ. Καθορισμός του χρόνου παρακμής

Ας περάσουμε τώρα στον καθορισμό του χρόνου παρακμής του Παπίκιου, χρησιμοποιώντας τις γραπτές κυρίως πηγές. Έχει υποστηριχθεί ότι ο μαρασμός του ως μοναστικού κέντρου εμφανίζεται ήδη από τις αρχές του 14ου αι. Η άποψη μας είναι ότι μέχρι και τη δεύτερη δεκαετία του 14ου αι. ο μοναχισμός στο Παπίκιο βρισκόταν σε άνθιση, όχι βέβαια ίδια με αυτή του 11ου-12ου αι. και ότι ενδείξεις για την παρακμή του έχουμε από το 1360 και μετά. Ας δούμε λεπτομερώς το θέμα.

Ο Θ. Παπαζώτος στην πολύ βασική μελέτη του για το Παπίκιο καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ήδη από τις αρχές του 14ου αι. ο μοναχισμός στό Παπίκιο παρουσίαζε κάμψη πού όφειλόταν κατά κύριο λόγο στή διάσπαση τῆς συνοχῆς τοῦ κράτους μετά τή λατινοκρατία καί στίς ληστρικές ἐπιθέσεις κατά τῆς περιοχῆς τῆς Μοσυνουπόλεως. Ή ἔλλειψη πολιτικῆς ἡρεμίας καί οἰκονομικῆς σταθερότητας πρέπει νά δόδηγησαν σέ μαρασμό τό μοναχισμό στό Παπίκιο πού σύμφωνα μέ τά δεδομένα πού ύπάρχουν είχε παρουσιάσει ἀκμή κατά τόν 11ο καί 12ο αιώνα. Μιά τέτοια ἀποψη ἔξηγει καί τήν πληροφορία ότι ο Μάξιμος Καυσοκαλυβίτης βρήκε στίς αρχές τοῦ 14ου αι. τούς μοναχούς τοῦ Παπίκιου «ἀοίκους, ἀστέγους, ἀϋλους»⁵¹. Για τη διατύπωση της ιστορικής αυτής εκτίμησης στηρίχθηκε βασικά σε τρία χωρία από τους βίους των

49. Α. Λιάπη, «Οι Πομάκοι μέσα στό χρόνο», Θρακική Έπετηρίδα 4 (1983) 21.

50. Π. Θεοχαρίδη, Πομάκοι, οι μουσουλμάνοι της Ροδόπης, Ξάνθη 1995, σ. 36.

51. Θ. Παπαζώτου, «Προανασκαφικές έρευνες στό Παπίκιον δρος», δ.π., σ. 121. Βλ. επίσης σ. 134-135.

αγίων Μαξίμου Καυσοκαλύβη και Γρηγορίου Παλαμά. Η γνώμη μας είναι ότι η άποψή του δικαιώνεται εν μέρει από τα αρχαιολογικά ευρήματα του Παπίκιου, τα οποία προέρχονται κυρίως από το 12ο αι. και από τα ιστορικά δεδομένα για την περιοχή της Θράκης, όχι όμως και από τα συγκεκριμένα χωρία: τα δύο τουλάχιστον από αυτά μας πληροφορούν για το αντίθετο, δηλαδή για άνθιση του Παπίκιου την εποχή που το επισκέπτονται οι άγιοι και όχι για παρακμή. Ας δούμε λεπτομερώς τις τρεις μαρτυρίες.

Η πρώτη προέρχεται από το βίο του αγίου Μαξίμου που συνέγραψε ο ησυχαστής Ιωαννίκιος ο Κόχυλας, ο οποίος έζησε στη Μεγίστη Λαύρα λίγο μετά από την εποχή του αγίου Μαξίμου⁵². Ο βιογράφος γράφει ότι ο άγιος πέρασε από το Παπίκιο ἔνθα εὗρεν ἄνδρας ἐξ ολοκλήρου Θεῷ καθιερωμένους, ἀοίκους, ἀστέγους, ἀϋλους, μικροῦ δεῖν καὶ ἀναίμονας, μηδέν κεκτημένους παντάπασιν, ότι μή μόνα τά σωματικά καὶ ὁράη διερρηγμένα, οἵς τήν αἰσχύνην ἐκάλυπτον⁵³. Πιστεύουμε ότι στο χωρίο έγινε μία διπλή παρεμπνεία, νοηματική και συντακτική. Η νοηματική αφορά την κυριολεκτική, απ' ότι αφήνεται να εννοηθεί, μετάφραση των επιθέτων ἀοίκοι, ἀστεγοί, ἀϋλοί και την απόδοση «υλικής» έννοιας σ' αυτά. Ωστόσο έχουν καθαρά ασκητικό πνευματικό περιεχόμενο και δεν αναφέρονται σε υλική ἔνδεια και αδυναμία κάλυψης βιοτικών αναγκών. Ο βιογράφος θέλει να εξάρει τις πνευματικές αρετές (ξενητεία, νηστεία-εγκράτεια, ακτημοσύνη) των ασκητών του Παπίκιου, δηλαδή την εθελούσια πτωχεία τους και όχι την ακούσια φτώχεια τους. Η συντακτική παρεμπνεία συνίσταται στην προσθήκη του οριστικού ἀρθρου στο ἄνδρας και τη θεώρηση των τριών επιθέτων ως κατηγορουμένων σ' αυτό, ενώ πρόκειται για επιθετικούς προσδιορισμούς. Δηλαδή ο άγιος Μάξιμος δε βρήκε τούς μοναχούς του Παπίκιου να είναι χωρίς κατοικία, στέγη και υλικά μέσα, αλλά βρήκε ἄνδρας (χωρίς ἀρθρο), δηλαδή μοναχούς εξ ολοκλήρου αφιερωμένους στο Θεό, που ζούσαν χωρίς μόνιμη κατοικία και στέγη, εξαιϋλωμένους, σχεδόν χωρίς αἴμα, που δεν κατείχαν τίποτε απολύτως, εκτός από τα απαραίτητα για το σώμα τους και ξεσχισμένα κουρέλια, με τα οποία σκέπαζαν τη γύμνια τους ... Το συνολικό περιεχόμενο του κειμένου (βίος ενός μεγάλου ασκητού ο οποίος ζούσε και αυτός χωρίς μόνιμη κατοικία) δεν αφήνει περιθώρια για μία διαφορετική εμμηνεία.

Η δεύτερη μαρτυρία βρίσκεται στο βίο του αγίου Γρηγορίου Παλαμά που έγραψε ο μαθητής του, επίσης άγιος, Φλόρθεος Κόκκινος. Όταν εξιστορεί τη διέλευση του αγίου από το Παπίκιο γράφει: Θράκην γε μην διιόντες καὶ κατά τό Παπίκιον γεγονότες (ὅρος δι' ἵερόν τοῦτο πάλαι μεταξύ κείμενον Θράκης

52. Άγιον Νικοδήμου Άγιορείτου, Βίος, Πολιτεία καὶ θαύματα ἀγίου Μαξίμου τοῦ Καυσοκαλύβη, ἐκδ. Ι. Καλύβης Κομήσεως Θεοτόκου, Καυσοκαλύβια 1994, σ. 16.

53. Εὐλογίου Κουρίλα Λαυριώτου, Ιστορία τοῦ ἀσκητισμοῦ, τ. Α', Αθωνίται, Θεσσαλονίκη 1929, σ. 110-111.

τε καὶ Μακεδονίας καὶ μονασταῖς ἀνειμένον ἄνδράσι τότε θαυμαστοῖς καὶ σπουδαῖοις καὶ τὰ θεῖα φιλοσοφοῦσι καλῶς), ἐγχειμάζειν παρ' αὐτοῖς ἔγνωσαν⁵⁴. Πώς θα εξηγήσουμε τη χρήση του επιφράζοματος πάλαι, με την οποία, κατά τον Παπαζώτο, ο ἅγιος Φιλόθεος ἀφήνει νά ἐννοηθεῖ διτὶ ἡ ἀκμή τοῦ Παπικίου δέν ἐντοπίζεται στήν ἐποχή πού πέρασε ἀπό κεῖ ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς (1316) ἀλλά παλιότερος⁵⁵. Μπορούμε να δώσουμε την εξής ερμηνεία: από το ἑτοιμαστικό του αγίου Γρηγορίου ως την εποχή που γράφεται ο λόγος, όπως θα δούμε παρακάτω, μεσολαβούν πάνω από 40 χρόνια. Σ' αυτό το διάστημα το Παπίκιο ἔχει πλέον πάψει να ανθεῖ και ἔτσι ο βιογράφος χρησιμοποιεί ἔνα επίφραζομα με παρελθοντική σημασία. Είναι πάντως σαφές ότι την εποχή που περνά ο ἅγιος Γρηγόριος, το Παπίκιο ακόμη ακτινοβολεί, αφού ήταν ἀνειμένον ἄνδράς του θαυμαστοῖς καὶ σπουδαῖοις· το επίφραζομα τότε αναφέρεται στο χρόνο επίσκεψης του αγίου Γρηγορίου, όπως αποδεικνύεται από τη χρήση στη συνέχεια της αντωνυμίας αὐτοῖς. Πουθενά ο ἅγιος Φιλόθεος δεν κάνει υπαινιγμό για καταστάσεις παρακαμής. Δεν αναφέρει τίποτε για ληστρικές ή βαρβαρικές επιδρομές και ἄλλα προβλήματα. Εξάλλου αν δεν υπήρχαν οι κατάλληλες συνθήκες δε θα αποφάσιζε ο ἅγιος να περάσει εκεί το χειμώνα του ούτε οι θεοφιλεῖς ἄνδρες ἐκεῖνοι του Παπικίου θα ἔκαναν διτὶ ήταν δυνατό ώστε παρ' ἔαυτοῖς κατασχεῖν τὸν ἄνδρα καὶ τῆς ἐκείνου σοφίας τε καὶ τῆς ἀρετῆς ἀπολαύειν εἰς ἄπαντα⁵⁶.

Τέλος η τρίτη μαρτυρία δίνεται από τον ιερομονάχο Μακάριο, ο οποίος δεν ἔχει ταυτιστεί με βεβαιότητα με κάποιο γνωστό ιστορικό πρόσωπο. Στο βίο του αγίου Μαξίμου ο συγγραφέας αναφερόμενος στο Παπίκιο χρησιμοποιεί ἔνα παρελθοντικό χρόνο (υπερσυντέλικο) και γράφει ότι εκεί μοναστήρια συχνά μοναστῶν ἴδρυτο (= είχαν ίδρυθεί). Ωστόσο η μαρτυρία αυτή είναι σαφώς μεταγενέστερη από αυτή του αγίου Φιλόθεου. Όταν ο τελευταίος ἔγραψε τον λόγο στον ἅγιο Γρηγόριο, ο ἅγιος Μάξιμος βρισκόταν πιθανότατα ακόμη στη ζωή και είναι απίθανο ο Μακάριος αυτός, όποιος και αν είναι, να είχε γράψει το βίο πριν το θάνατο του αγίου Μαξίμου. Έτσι είναι πολύ πιθανό ότι στην εποχή του το Παπίκιο είχε πρόγραμμα παρακαμάσει, αφού ήδη ἔχουμε ἐνδειξη παρακαμής από τα χρόνια που γράφει ο ἅγιος Φιλόθεος.

Η παρεξήγηση του χωρίου του Ιωαννικίου Κόχυλα παρέσυρε και ἄλλους μελετητές της ιστορίας του Παπικίου σε ανάλογη παρερμηνεία ἄλλου χωρίου από το βίο επίσης του αγίου Μαξίμου του Καυσοκαλύβη, ἐργο του μαθητή του Θεοφάνη, μητροπολίτη Περιθεωρίου. Γράφει ο βιογράφος ότι ο ἅγιος μετά το θάνατο του γέροντά του φεύγει από το ὁρος Γάνου, όπου μόναζε και

54. Δ. Τσάμη, Φιλοθέου Κων/πόλεως, Λόγος εἰς ἄγιον Γρηγόριον Παλαμᾶν ἀρχιεπίσκοπον Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 41.

55. Θ. Παπαζώτον, ὥ.π., σ. 121.

56. Δ. Τσάμη, ὥ.π., σ. 46.

διασχίζει όλη τη Μακεδονία⁵⁷, ψάχνοντας για θησαυρό, δηλαδή ἐναν παρόμιο σε αγιότητα γέροντα· και ο Θεός πραγματοποιεί τον πόθο του. Γενόμενος γάρ πρός τό Παπικίον ὄρος εὑρεῖς ἄνδρας ἀγίους ἵσα τοῖς μεγάλοις πατρόσιν ἐκείνοις, Ἀντώνιον λέγω καὶ τόν Εὐθύμιον, Ἀρσένιον καὶ Παχώμιον, ἀσκόπους, ἀπροϊτους, πελαζομένους ἐν ὄρεσι ὑψηλοῖς καὶ σπηλαιοῖς ἡσύχοις καὶ ἀβάτοις τόποις, ἀπαρακλήτους, ἔχοντας μεθ' ἑαυτῶν οὐδέν, εἰ μόνον τά δάκη, ἀ περιβέβληντο οἱ γενναῖοι⁵⁸. Η μαρτυρία αυτή θεωρήθηκε ως χαρακτηριστική για τον πλήρη μαρασμό του Παπικίου κατά το 14ο αι.⁵⁹ Ωστόσο και εδώ ο βιογράφος αφήνει με σαφήνεια να φανεί ότι η ασκητική τουλάχιστον ζωή του Παπικίου ανθεῖ. Διότι δεν είναι δυνατό σε ἔνα μοναστικό κέντρο να ζουν ἀνδρες αντάξιοι των παλαιών θεμελιωτών του μοναχισμού, οδηγοί και πρότυπα ενός αγίου Μαξίμου και αυτό να βρίσκεται σε παρακαμή. Στη μοναχική πολιτεία, όπου η πρόσδοση και η ακμή μετριούνται με αντίστροφες παραμέτρους απ' ό,τι στον κόσμο, το να ζει κάποιος χωρίς μόνιμη κατοικία, σε μέρη απρόσιτα και ήσυχα, χωρίς τις συνηθισμένες ανθρώπινες παρηγορίες και με πλήρη ακτημοσύνη, αποτελεί πιστοποίηση της μεγάλης πνευματικότητάς του. Οι λέξεις που χρησιμοποιεί ο Θεοφάνης θυμίζουν το γνωστό χωρίο του Αποστόλου Παύλου: περιῆλθον ἐν μηλωταῖς, ἐν αἰγείοις δέρμασι, ὑστερούμενοι, θιλιβρόμενοι, κακουχούμενοι, ὃν οὐκ ἦν ἀξιος ὁ κόσμος, ἐν ἐρημίαις πλανώμενοι καὶ δρεσι καὶ σπηλαῖοις καὶ ταῖς δοπαῖς τῆς γῆς (Προς Εβραίους ια', 37-38). Η υψηλή ποιότητα του παπικιανού μοναχισμού αποδεικνύεται και από τη συνέχεια του χωρίου του Θεοφάνη: Καὶ τούτους ὁμιλήσας κατά πολὺ, ὡς καθαρώτατος σπόγγος τάς ἀρετάς ἐκείνων εἰς ἄπαν ἀνακραθεῖς, ἢ μᾶλλον ὡς κηρός τόν χαρακτῆρα ἐκείνων τῆς ὑπέρ ἀνθρωπον ἀρετῆς ὡς ἐκμαγεῖν εἰς ἔαυτόν δλως ἀναλαβών, καὶ γενόμενος ὑπερόπτης ἔτι πλεῖον τῶν πάντων, ἀπάρας ἐκ Παπικίου πρός τήν μεγαλόπολιν τήν Κωνσταντίνου ἀπήει. Το νοηματικό περιεχόμενο του συνολικού κειμένου αποδίδει πιστά η μετάφρασή του από τον ἅγιο Νικόδημο τον Αγιορείτη: διότι πηγαίνωντας εἰς τό Παπίκειον ὄρος, ηὔρεν Ἀγίους ἄνδρας, δμοίους μέ τούς παλαιούς, οἱ δόποιοι ἐκατοικοῦσαν ἐπάνω εἰς βουνά, καὶ μέσα εἰς σπήλαια, καὶ εἰς τόπους ἐρήμους, καὶ δέν εἶχαν μαξύ τους τίποτε ἄλλο, ἔξω ἀπό τά παλαιόδρασα ὅπου ἐφοροῦσαν· καὶ συναναστρεφόμενος μέ αὐτούς πολύν καιρόν, ἀνέλαβεν εἰς τόν ἔαυτόν του, δλας τάς ὑπέρ ἀνθρωπον ἀρετάς τους, καθώς δέχεται τό κηρί τους χαρακτῆρας τῆς βούλλας⁶⁰.

57. Ο Θεοφάνης στον ὄρο Μακεδονία περιλαμβάνει και τη Θράκη, αφού λίγο πιο πάνω σημειώνει ότι ο γέροντας του αγίου, ο οποίος μόνασε στο ὄρος Γάνου, ἐλαμψε ἐν δλη τῇ Μακεδονίᾳ.

58. Fr. Halkin, Saints moines d'Orient, London 1973, XI 69-70.

59. N. Ζήκου, «Ἀποτελέσματα ἀνασκαφών ἐρευνῶν στό Παπικίου ὄρος», ὥ.π., σ. 679.

60. Νέον Ἐκλόγιον, ἐν Βενετίᾳ 1803, εκδ. Ἀστήρ, Ἀθήνα 1974, σ. 306.

Επομένως το συμπέρασμα που βγαίνει για το Παπίκιο από τους βίους των δύο αγίων είναι το εξής: αν θεωρήσουμε ως προϋπόθεση για την άνθιση του μοναχισμού σε μια περιοχή, την ανάδειξη αγίων και πνευματικών γερόντων, οι οποίοι συσπειρώνουν γύρω τους πολλούς μαθητές, το Παπίκιο, όταν τουλάχιστο το επισκέπτονται οι αγιοι Μάξιμος και Γρηγόριος Παλαμάς, πληρεί απόλυτα την προϋπόθεση αυτή. Πρέπει ωστόσο να παρατηρήσουμε ότι οι βιογράφοι δεν κάνουν καμία αναφορά στον κοινοβιακό μοναχισμό του Παπίκιου. Αυτό δεν θα πρέπει να μας ξενίζει, αν αναλογιστούμε ότι οι βιογραφούμενοι άγιοι ήταν από τους πατέρες του ησυχασμού. Η ερημιτική ζωή αποτελούσε το αντικείμενο των ενδιαφερόντων τους και τον τρόπο ζωής που είχαν επιλέξει. Δεν μπορούμε ακόμη να πούμε ότι οι έπαινοι του Θεοφάνη και του Φιλοθέου προς τους ασκητές του Παπίκιου είναι κάποιος κοινός τόπος ή υπερβολικοί. Και οι δύο ήταν σύγχρονοι και μαθητές των αγίων που βιογραφούν. Μάλιστα ο Θεοφάνης, ως μητροπολίτης Περιθεωρίου, μιας πόλης που βρισκόταν πολύ κοντά στο όρος, είναι πολύ πιθανό ότι θα είχε ιδία αντίληψη του Παπίκιου και του μοναχισμού του.

Θα προσπαθήσουμε τώρα να αξιοποιήσουμε χρονολογικά τις παραπάνω μαρτυρίες. Πότε επισκέφθηκαν το Παπίκιο οι δύο άγιοι; Για τον άγιο Γρηγόριο γνωρίζουμε ότι επισκέφθηκε το όρος τόν εφηβον ύπερβεβηκώς ήδη, δηλαδή είκοσι περίπου χρονών⁶¹, γύρω στο 1316. Πήγε στις αρχές του χειμώνα και έφυγε από εκεί στις αρχές της άνοιξης. Ο άγιος Μάξιμος, σύμφωνα με τον Θεοφάνη, επισκέφθηκε το Παπίκιο στη νεανική του ηλικία, μετά τη μοναχική αποταγή του στην ηλικία των δεκαεπτά ετών και τη σύντομη παραμονή του στο όρος Γάνου. Οταν φεύγει από το Παπίκιο, πηγαίνει στην Κωνσταντινούπολη, όπου συνδέεται με τον πατριάρχη Αθανάσιο, ο οποίος πατριάρχευσε δύο φορές, στα διαστήματα 1289-1293 και 1303-1309⁶². Επομένως η παραμονή του αγίου Μαξίμου στο Παπίκιο πραγματοποιήθηκε οπωσδήποτε πριν το 1309, πριν από τη διέλευση του αγίου Γρηγορίου Παλαμά. Πιο συγκεκριμένα ή γύρω στο 1290 ή γύρω στο 1300. Πιο πιθανή χρονολογία είναι η δεύτερη, γιατί αν υποθέσουμε ότι πήγε πριν το 1290, πρέπει να δεχτούμε ότι πέθανε περίπου την εποχή της ανακήρυξης του Γρηγορίου Παλαμά ως αγίου, ενώ φαίνεται ότι έζησε και μετά⁶³. Όσον αφορά τώρα τη χρήση των επιρρομάτων πάλαι και τότε από τον άγιο Φιλόθεο, γνωρίζουμε ότι έγραψε το λόγο στο διάστημα μεταξύ 1361 και 1368 και ο χρόνος καταγραφής (14ος-15ος αι.) των σωζόμενων κωδίκων βρίσκεται πολύ κοντά στο χρόνο συγγραφής του λό-

61. Φιλοθέου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ Κοκκίνου, Ἀγιολογικά ἔργα Α', ἐκδ. Δ. Τσάμη, [Κέντρον Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν], Θεσσαλονίκη 1985, σ. 441.

62. Θρησκευτική και ήθική ἐγκυλοπαίδεια 1, σ. 517.

63. Βλ. το βίο που έγραψε ο Νίκων (Fr. Halkīn, ὁ.π., XI 60-61).

γου⁶⁴, κάτι που αποκλείει την πιθανότητα μεταγενέστερης προσθήκης των επιρρομάτων. Το πάλαι προϋποθέτει τη μεσολάβηση κάποιου αξιόλογου χρονικού διαστήματος μέχρι το χρόνο συγγραφής. Έτσι λοιπόν με βάση τα δεδομένα από τις παραπάνω πηγές καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι η ασκητική ζωή στο Παπίκιο ήκμαζε τουλάχιστον μέχρι το 1320, ενώ υπάρχουν ενδείξεις για μαρασμό της τουλάχιστον από τα μέσα του 14ου αι. και έπειτα.

Πώς τώρα μπορούν να συνδυαστούν οι μαρτυρίες από τους βίους των δύο αγίων που μας μιλούν για ακμή της ησυχαστικής ζωής στα τέλη του 13ου - αρχές του 14ου αι., με τα αρχαιολογικά ευρήματα και τις μαρτυρίες από τα ιστορικά έργα που τοποθετούνται στην πλειοψηφία τους το 12ο αι.; Η απάντησή μας είναι ότι το Παπίκιο την εποχή που το επισκέφθηκαν οι δύο άγιοι ήταν ακόμη ένα ακτινοβόλο μοναστικό κέντρο, είχε χάσει όμως αρκετή από τη λάμψη που είχε το 12ο αι., οπότε μαρτυρείται μεγάλη ανάπτυξη του κοινοβιακού μοναχισμού. Αξίζει πάντως να προστεθεί ότι κατά το 13ο-14ο αι. οι γραπτές μαρτυρίες και τα αρχαιολογικά ευρήματα ελαττώνονται, αλλά δεν εξαφανίζονται. Όπως είδαμε, το Παπίκιο μνημονεύεται ως σπουδαίο μοναστικό κέντρο από τον Ακάκιο Σαββαΐτη, ο οποίος τελείωσε το συγκεκριμένο έργο του στις δύο πρώτες δεκαετίες του 13ου αι. Αναφέρεται σε γλώσσα του Μανουήλ Μοσχόπουλου, φιλολόγου του τέλους του 13ου - αρχών 14ου αι. Υπάρχει επίσης το σχετικό με τη μονή της Θεοτόκου Τζηντζηλουκιωτίσσης, σιγνογραφικό γράμμα του 1294· η μονή, όπως προαναφέρθηκε, βρισκόταν στην περιοχή της Μοσυνούπολης και ίσως ανήκε στο Παπίκιο. Κοντά στο χωριό Σώστης ανασκάφηκε μοναστηριακό συγκρότημα, στο οποίο, σύμφωνα με τα ευρήματα, υπήρχε συνεχής λειτουργία από τον 11ο μέχρι τα τέλη του 13ου αι. Ένας σημαντικός αριθμός νομισμάτων που βρέθηκαν εκεί προέρχεται από το πρώτο μισό του 13ου αι. Τέλος κοντά στο χωριό Ληνός σώζεται μύλος, του οποίου το σύστημα τουχοδομίας, κατά τον Παπαζώτο, είναι όμοιο με αυτό της εποχής των Παλαιολόγων⁶⁵ (1261-1453).

Καταλήγοντας μπορούμε να πούμε τα εξής: α. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η περίοδος ακμής του όρους ήταν ο 11ος και χυρώς ο 12ος αι., οπότε, με βάση τις αρχαιολογικές μαρτυρίες, ιδρύονται τα περισσότερα μοναστήρια. β. Το 13ο αι. παρατηρείται μία ελάττωση των ιστορικών μαρτυριών, χωρίς ωστόσο να εκλείπουν. Το ίδιο ισχύει και για τις αρχαιολογικές ενδείξεις. Επομένως ούτε ο αιώνας αυτός είναι νεκρός για το Παπίκιο. γ. Στις αρχές του 14ου αι. έχουμε μαρτυρίες από βίους δύο αγίων, οι οποίες δε μας δίνουν καμία πληροφορία για παρακμακές καταστάσεις στο Όρος. δ. Μας πληροφορούν ότι η ερημιτική τουλάχιστον ζωή βρίσκεται σε άνθιση, ότι το όρος κα-

64. Δ. Τσάμη, ὁ.π., σ. 22-24.

65. Θ. Παπαζώτου, ὁ.π., σ. 134-135.

τοικείται από πολύ αξιόλογο ανθρώπινο δυναμικό και ότι είναι για την εποχή του ένα ακτινοβόλο μοναστικό κέντρο. Ε. Από τα μέσα του 14ου αι. ο μοναχισμός στο όρος φαίνεται ότι αρχίζει να σβήνει. Ίσως τελικά το αποφασιστικό χτύπημα στο μοναχισμό του Παπικίου έδωσε η τουρκική κατάκτηση, που ολοκληρώθηκε στη Δυτική Θράκη κατά τη δεκαετία 1361-1371.

Δ. Αντώνιος ο δικαίος ή Αντώνιος ο δίκαιος και νέος;

Οι γραπτές βυζαντινές πηγές που μνημονεύουν το Παπίκιο όρος μας αφήνουν ένα σημαντικό κενό: ενώ όλες μιλούν με ενθουσιασμό για τους μοναχούς του, καμία δε μας αναφέρει επώνυμα κάποια σημαντική ασκητική φυσιογνωμία. Υπάρχει βέβαια ο Στέφανος Νεεμάν, μέγας ξουπάνος της Σερβίας, ο οποίος κινούμενος από καθαρά πνευματικά κίνητρα, όπως φαίνεται, εγκατέλειψε την εξουσία και εγκαταβίωσε στο όρος, χωρίς να έχουμε άλλες πληροφορίες για την πορεία του ως μοναχού. Έτσι είμαστε υποχρεωμένοι να καταφύγουμε στα αρχαιολογικά ευρήματα αναζητώντας περισσότερα στοιχεία για κάποιες επώνυμες πνευματικές μορφές του όρους.

Ένα από τα σημαντικά ανασκαφικά ευρήματα στην περιοχή του Παπικίου Όρους ήταν μια επιγραφή υστεροβυζαντινής εποχής, που βρέθηκε από τον αρχαιολόγο N. Ζήκο, σε ερείπια κτιρίου 2,5 χιλιόμετρα βόρεια του χωριού Ασώματος. Το χωριό βρίσκεται επτά χιλιόμετρα βορειοδυτικά της Κομοτηνής. Η επιγραφή, χαραγμένη σε αμφικιονίσκο παλαιοχριστιανικής εποχής, είναι η εξής: † Όριαῖοι διαφέροντες τῇ εὐαγγεστάτῃ μονῇ τοῦ δικαίου Ἀντωνίου⁶⁶. Πρόκειται, κατά το N. Ζήκο, για οριαίο λίθο (ορθόθεσιο) που καθορίζει τα δρια δικαιοδοσίας μεταξύ μονών και ήταν η πρώτη, από τα αρχαιολογικά ευρήματα, εμφάνιση ονόματος μονής του Παπικίου Όρους. Το σημείο που θα σχολιάσουμε, είναι η έκφραση τοῦ δικαίου Ἀντωνίου. Κατά τη γνώμη μας, ο Αντώνιος αυτός ήταν ο ιδρυτής και κτήτορας της μονής και έδωσε το όνομά του σ' αυτή. Κάτι τέτοιο θα ήταν αναμενόμενο, αφού τα περισσότερα μοναστήρια έχουν πάρει το όνομά τους από τον ιδρυτή τους.

Ο ευρών την επιγραφή είχε υποστηρίξει ότι ο προσδιορισμός δικαίου μας παραπέμπει στο εκκλησιαστικό αξίωμα του δικαίου και ότι η επιγραφή αποτελεί μαρτυρία για την ύπαρξη του αξιώματος, εκτός από το Αγιο Όρος, και στο Παπίκιο⁶⁷.

Πριν αξιολογήσουμε την παραπάνω άποψη, πρέπει να κάνουμε μία σύντομη αναφορά στο αξίωμα του δικαίου⁶⁸. Οι γνώσεις μας γι' αυτό προέρχο-

66. N. Ζήκου, «Ἀποτελέσματα ἀνασκαφικῶν ἐρευνῶν στό Παπίκιον όρος», ο.π., v. I, σ. 686-687 και v. II, pl. CCLXXX (όπου δημοσιεύεται φωτογραφία της).

67. N. Ζήκου, ο.π., σ. 687.

68. Για τον δικαίο βλ. Δ. Βαγιακάκου, «Περί τοῦ όνόματος δικαίου», Ἐπετηρίς τοῦ Με-

νται από τα αγιορείτικα κυρίως ἔγγραφα, όπου είναι πολύ συχνή η εμφάνισή του. Ωστόσο δεν μπορούμε να πούμε ότι είναι αγιορείτικης προέλευσης, αφού από την πρώτη περίοδο εμφάνισής του, το βλέπουμε να έχει μία ευρύτερη χρήση και έξω από το Άγιο Όρος· μάλιστα όχι ως εκκλησιαστικό καθαρά, αλλά και ως πολιτικό αξίωμα. Φαίνεται πως αρχικά δεν ήταν αξίωμα, αλλά μία προσωρινή υπηρεσία· κάποιος δηλαδή εκκλησιαστικός ή πολιτικός αρχηγός ή αξιωματούχος εκχωρούσε σε ένα πρόσωπο της εμπιστοσύνης του την εξουσιοδότηση να τον αντιπροσωπεύει σε μία συγκεκριμένη νομική πράξη, την οποία και προστέγαφε για λογαριασμό του. Πρόκειται μάλλον για ένα είδος νομικού εκπροσώπου. Στη συνέχεια όμως αποκτά μία πιο σταθερή υπόσταση και γίνεται από προσωρινή υπηρεσία μόνιμο αξίωμα. Δηλώνει τον αναπληρωτή, τον τοποτηρητή ενός συγκεκριμένου εκκλησιαστικού ή πολιτικού αρχηγού⁶⁹ και αποκτά σημαντική θέση στην ιεραρχία. Όσον αφορά το χώρο της εκκλησίας, στα βυζαντινά χρόνια ο δικαίος μπορεί να φέρει τον τίτλο δικαίου του πατριάρχη, μιας μονής, του Πρώτου του Αγίου Όρους, ενός μητροπολίτου ή επισκόπου (ή μιας μητροπόλεως ή επισκοπής). Εκτός από τις αγιορείτικες, μνημονεύεται στις Μονές Στουδίου και Μεγάλου Σπηλαίου. Όσον αφορά τους πολιτικούς αξιωματούχους, εμφανίζονται πρόσωπα να ενεργούν δικαίων κάποιου πρωτονοβελισμού, στο Χρονικό του Μορέως ο μπάϊλος αφήνει δικαίον του, δηλαδή τοποτηρητή του κτλ. Ως προς τη γλωσσική εξέλιξη του όρου δικαίου μπορούμε με αρκετή ασφάλεια να πούμε ότι είναι σωστή η επυμολόγηση του Κ. Άμαντου από την έκφραση δικαίω τοῦ...⁷⁰, δηλαδή από τη δοτική ενικού του δικαίου (ουσιαστικοποιημένο επίθετο), που χρησιμοποιούνταν για να δηλωθεί ότι ένα πρόσωπο φροντίζει για τό δικαίου κάποιου άλλου και είναι ο νόμιμος εκπρόσωπός του. Αυτό αποδεικνύεται από το ότι ο όρος από το 13ο αι. και έπειτα εμφανίζεται πολύ συχνά ως (δ) δικαίω. Ένας άλλος τύπος δηλωτικός του αξιώματος, εξίσου πρώιμος, προέρχεται από τη γενική και είναι (δ) δικαίου, ενώ η ονομαστική κατά τα αρσενικά σε -ος (δικαῖος), είναι οπωδήποτε μεταγενέστερη. Μια από τις πρώτες εμφανίσεις του όρου και του αξιώματος βρίσκεται σε αγιορείτικο ἔγγραφο του 1049, μεταξύ της Μονής των Αγίων Αποστόλων και της Μονής του Νεακίου, το οποίο

σαιωνικού Ἀρχείου 6 (1956) 210-222, απ' όπου αντλήσαμε τις μαρτυρίες που δίνουμε παρακάτω, επίσης (για τον δικαίο τοῦ πρώτου τοῦ Αγίου Όρους) βλ. Δ. Παπαχρυσάνθου, 'Ο ἀθωνικός μοναχισμός', Αθῆνα 1992, σ. 342-344· της ίδιας, Actes du Prōtaton, Archives de l'Athos VII, Paris 1975, σ. 161-164.

69. Πρβλ. την ερμηνεία τοποτηρητής, ἀναπληρωτής (πολιτικοῦ ή θρησκευτικοῦ ἄρχοντα), που δίνει στη λέξη το Λεξικό της μεσαιωνικής ἐλληνικῆς δημώδους γραμματείας του Κριαρά (τ. E', σ. 133) και vicarius, qui alterius vices obit που δίνει ο Du Cange (Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis, Lugduni 1688, ανατ. Graz 1958, σ. 308).

70. K. Άμαντου, «Γλωσσικά παρατηρήσεις εἰς μεσαιωνικούς συγγραφεῖς», Ἐπετηρίς Εταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν 2 (1925) 280-281.

μεταξύ των άλλων υπογράφει τό δικαίου τῶν Ἅγίων Ἀποστόλων. Το αξίωμα αποκτά ιδιαιτερη βαρύτητα κατά το 16ο αι., οπότε ο δικαίος στο Ἅγιο Ὁρος εκτελεί τα καθήκοντα του πρώτου, όταν η θέση του είναι κενή⁷¹, για να φτάσουμε στη μορφή που έχει το αξίωμα μέχρι σήμερα: ο δικαίος είναι ο «πρώτος» των Σκήτεων. Πέρα από αυτά ο δικαίος, κατά το παράδειγμα και άλλων αξιωμάτων (π.χ. Αναγνώστης, Δούκας, Οικονόμος), έγινε επώνυμο και βαπτιστικό όνομα.

Περνώντας τώρα στην επιγραφή μας, τίθεται το ερώτημα: ο Αντώνιος μπορεί να ήταν δικαίος; Κατά τη γνώμη μας, αυτό θα ήταν πολύ δύσκολο, για τους εξής λόγους:

1. Παρατηρούμε ότι μέχρι τα μέσα περίπου του 13ου αι. η δοτική δικαίω τοῦ ... διατηρεί μία επιρρηματική κυρίως χρήση και μόνο στο β' μισό του 13ου και κυρίως στις αρχές του 14ου αι. πληθαίνουν οι εμφανίσεις του όρου ως ουσιαστικού πλέον και δηλωτικού ενός μόνιμου αξιωματος. Επομένως θα ήταν λίγο τολμηρό να υποστηρίξουμε ότι υπήρχε ως παγιωμένος όρος και μόνιμο αξίωμα στο Παπίκιο, που ακμάζει κατά τον 11ο-12ο αι. και μετά τα μέσα του 14ου αι. βαδίζει προς εξαφάνιση ως μοναστικό κέντρο⁷². Το να ανάγονται την ίδρυση της μονής στο 13ο ή 14ο αι. θα ήταν ακόμη τολμηρότερο.

2. Την εποχή της ακμής του Παπικίου ο όρος δε φαίνεται να έχει τόσο μόνιμη και συγκεκριμένη υπόσταση, αλλά μία γενική ακόμη χρήση. Ετσι θα ήταν δύσκολο να αποτελεί σταθερό τίτλο κάποιου προσώπου και μάλιστα να περάσει στο όνομα μιας μονής. Αν πάλι ήταν το επώνυμο του κτήτορα, τότε θα περιμέναμε να ακολουθεί το όνομα και όχι να προηγείται.

3. Στις μέχρι το 14ο αι. εμφανίσεις του ο όρος πολύ σπάνια παρουσιάζεται χωρίς να συνοδεύεται από ένα έναρθρο προσδιορισμό σε γενική π.χ. (ό) δικαίω τοῦ πρώτου τοῦ Ἅγιου Ὁρους, τοῦ πατριάρχου, τῆς μονῆς τοῦ Βατοπεδίου. Ετσι και στην περίπτωσή μας ο τίτλος δικαίου Ἀντωνίου, χωρίς κάποιο ειδικότερο προσδιορισμό, θα ήταν πολύ γενικός, αφού θα μπορούσε να σημαίνει δικαίω του Πρώτου του Παπικίου ή μιας μονής ή και κάποιου πολιτικού αξιωματούχου.

4. Ο όρος δικαίος μας πάει στο χώρο του οργανωμένου μοναχισμού. Επομένως θα έπρεπε να δεχτούμε ότι ο δικαίος του πρώτου του Παπικίου ή κάποιας μονής, ένα πρόσωπο που δεν ήταν η κεφαλή στην ιεραρχία, προχώρησε στην ίδρυση ενός άλλου μοναστηριού όχι ασήμαντου, όπως δείχνει ο τίτλος εὐαγεστάτη (εὐαγής=λαμπρός, επιφανής, αυτός που είναι ορατός από μακριά) και έδωσε το όνομά του σ' αυτό. Πολύ συχνά όμως στην ιστορία του

71. Δ. Παπαχρουσάνθου, 'Ο ἀθωνικός μοναχισμός, ὁ.π., σ. 344.

72. Βλ. γ' κεφάλαιο του ἀρθρου.

μοναχισμού, οι κτήτορες των μονών είναι κάποια μεμονωμένα πρόσωπα, συνήθως ασκητές, που για να ικανοποήσουν τις πνευματικές ανάγκες των μαθητών τους προχωρούν στην ίδρυση οργανωμένων μονών.

Τί σημαίνει λοιπόν ο χαρακτηρισμός δικαίου; Η γνώμη μας είναι ότι πρόκειται για επίθετο με αγιολογικό περιεχόμενο και επομένως έχει μία χρήση ανάλογη με τα ἄγιος, δσιος, εὺσεβής και τα σχετικά επίθετα που συνοδεύουν τα ονόματα των αγίων. Ας δούμε όμως ποια είναι η χρήση του επιθέτου στη γλώσσα της εκκλησίας και τί μπορεί να σημαίνει στη συγκεκριμένη επιγραφή.

Στην Καινή Διαθήκη το επίθετο δίκαιος εμφανίζεται ως χαρακτηρισμός του εναρέτου και ευσεβούς ανθρώπου. Έτσι δίκαιοι χαρακτηρίζοται ο Ἀβελ (Κατά Ματθαίον κγ', 35: ἀπό τοῦ αἵματος Ἀβελ τοῦ δικαίου ἔως τοῦ αἵματος Ζαχαρίου), ο Ιωσήφ ο Μνήστωρ (Κατά Ματθαίον α', 19: Ἰωσήφ δέ ὁ ἀνήρ αὐτῆς, δίκαιος ὁν), ο Ιωσήφ ο από Αριμαθαίας (Κατά Λουκᾶν κγ', 50: Καὶ ἴδού ἀνήρ ὁνόματι Ἰωσήφ, βούλευτής ὑπάρχων, ἀνήρ ἀγαθός και δίκαιος), ο Συμεών ο Θεοδόχος (Κατά Λουκᾶν β', 25: Καὶ ἴδού ἦν ἀνθρωπος ἐν Ἱερουσαλήμ φόνομα Συμεών, και ὁ ἀνθρωπος οὗτος δίκαιος και εὐλαβής), ο Ζαχαρίας και η Ελισάβετ (Κατά Λουκᾶν α', 6: ἵσαν δέ δίκαιοι ἀμφότεροι ἐνώπιον τοῦ Θεού, πορευόμενοι ἐν πάσαις ταῖς ἐντολαῖς και δικαιώμασι τοῦ Κυρίου ἀμεμπτοι). Πολύ συχνή είναι η χρήση του στα πατερικά κείμενα. Το βλέπουμε, ως επίθετο του Θεού, να κρατά την πρωταρχική σημασία του, δηλαδή «αυτός που κρίνει σωστά». Με τη σημαία «ἄγιος, ενάρετος» χρησιμοποιείται κυρίως για τους αγίους της Παλαιάς Διαθήκης, το Χριστό και τους χριστιανούς⁷³. Ως επίθετο των χριστιανών δηλώνει τον εκλεκτό του Θεού, τον ἀνθρωπο που ζει κατά Θεόν, αυτόν που τηρεί τις εντολές Του, που δεν αμαρτάνει, που αγαπά το Θεό και έχει τη δικαιοσύνη του Θεού, το σεσωμένο. Σε πολλές περιπτώσεις μπορεί να θεωρηθεί ταυτόσημο με τα ἄγιος, δσιος, χρηστός, ἐνάρετος, σεμνός, ἐπιεικής και αντιδιαστέλλεται προς τα ἀμαρτωλός, ἀνομος. Σε μία παρόμοια χρήση δεν είναι ασυνήθιστο και στη λατρευτική γλώσσα της Εκκλησίας, π.χ. στον ὄρθρο του Σαββάτου: Ἀπόστολοι, μάρτυρες και προφῆται, ἱεράρχαι, δσιοι και δίκαιοι, ... (τροπάριο), ... ὅπου χρούοι τῶν ἀγίων, Κύριε, και οἱ δίκαιοι ἐκλάμψουσι ώς φωστήρες ... (νεκρώσιμο ευλογητάριο), Ἀνάπαυσον, Σωτήρ ἡμῶν, μετά δικαίων τούς δούλους σου (κάθισμα)⁷⁴.

Ας το εξετάσουμε τώρα ως καθαρά αγιολογικό τίτλο. Μια τέτοια χρήση του είναι κανονική για τους αγίους της Παλαιάς Διαθήκης. Αν εξαιρέσουμε

73. Βλ. G. Lampe, A patristic greek Lexicon, Oxford, σ. 368-369, όπου παρατίθενται τα σχετικά χωρία.

74. Τ. Μ. Σίμωνος Πέτρας, Συλλειτουργικόν, ήτοι ή τάξις ἀναγνώστου και ψάλτου, "Ἄγιον Όρος 1996, σ. 108, 111, 112.

κυρίως τους προφήτες, οι περισσότεροι από τους υπόλοιπους, όπως ο Νώε, ο Αβραάμ, ο Ενώχ, ο Ιώβ, ο Γεδεών, ο Εζεκίας, η Σάρρα, η Ιουδήθ, η Εσθήρ ή χαρακτηρίζονται και μνημονεύονται ως δίκαιος ή δικαία, π.χ. τοῦ ἀγίου καὶ δικαίου Ἰώβ τοῦ πολυάθλου⁷⁵. Είναι ακόμη συχνό επίθετο αγίων που έζησαν στην εποχή του Χριστού: τῶν ἀγίων καὶ δικαίων Θεοπατόρων Ἰωακείμ καὶ Ἀννης, τοῦ ἀγίου καὶ δικαίου Συμεὼν τοῦ θεοδόχου, τῷ Σαββάτῳ τοῦ ἀγίου καὶ δικαίου Λαζάρου⁷⁶. Ως τίτλος αγίων που έζησαν μετά τα χρόνια του Χριστού χρησιμοποιείται σπάνια. Ένας από τους αγίους που έμεινε γνωστός με την επωνυμία δίκαιος είναι ο ἄγιος Ευδόκιμος από την Καππαδοκία, ο οποίος έζησε κατά τους χρόνους του αυτοκράτορα Θεοφίλου του εικονομάχου (905 α.ι.) και εορτάζεται στις 31 Ιουλίου (τοῦ ἀγίου καὶ δικαίου Εὐδόκιμου⁷⁷).

Ας δούμε τώρα τί μπορεί να σημαίνει ως επίθετο του Αντώνιου στη συγκεκριμένη επιγραφή. Λόγω της έλλειψης περισσότερων στοιχείων, είμαστε αναγκασμένοι να καταφύγουμε σε υποθέσεις:

α. Έχει μία γενική χρήση και σημαίνει απλώς «ἄγιος, ενάρετος, ευσεβής». Κάτι τέτοιο όμως θα ήταν κάπως ασυνήθιστο και θα μπορούσε να αναρωτηθεί κανείς γιατί να προτιμήθει το δίκαιος από άλλα πιο ταιριαστά στην περίπτωση ενός μοναχού επίθετα, όπως δύσιος ή ἄγιος.

β. Δηλώνει κάποιο συγκεκριμένο χαρακτηριστικό από τη ζωή του Αντώνιου, το οποίο δεν είμαστε σε θέση να γνωρίζουμε. Παρατηρούμε ότι το δίκαιος είναι κάπως «ουδέτερο» αγιολογικό επίθετο, δηλαδή χρησιμοποιείται συχνά για αγίους που δεν είχαν κάποια ιδιαίτερη εκκλησιαστική ή αγιολογική ιδιότητα π.χ. του μοναχού, του ιερέως, του μάρτυρα, του παρθένου, του ιεράρχου, αλλά είχαν ένα συνηθισμένο τρόπο ζωής. Μήπως ο Αντώνιος αυτός είχε κερδίσει τον τίτλο «δίκαιος» από την κοσμική ζωή του, π.χ. είχε κάποιο μεγάλο κοσμικό αξίωμα και διακρίθηκε σ' αυτό για τη δίκαιη κρίση του; Ο δίκαιος Ευδόκιμος επίσης δεν ήταν μοναχός ή ιερωμένος, αλλά είχε τιμηθεί με υψηλά στρατιωτικά αξιώματα (κανδιδάτος και στρατοπεδάρχης)⁷⁸. Ο Du Cange στο λήμμα δίκαιοι γράφει, παραπέμποντας στο ευχολόγιο του Goar, ότι οι άγιοι ομολογητές, αν ήταν μοναχοί, ονομάζονται δύσιοι, αν ήταν κοσμικοί, δίκαιοι⁷⁹. Βέβαια ο Αντώνιος της επιγραφής θα μπορούσε να ονομαστεί δίκαιος και από κάποιο στοιχείο της μοναχικής του ζωής.

γ. Ίσως το επίθετο προτιμήθηκε από άλλα συνηθισμένα επίθετα για πρα-

κτικούς λόγους, δηλαδή για να γίνεται ευκολότερη η διάχριση από άλλους Αντώνιους και κυρίως το Μέγα Αντώνιο, οι οποίοι είχαν πολύ καιρό που λατρεύονταν ως άγιοι και ήταν ευρύτατα γνωστοί με τον τίτλο όσιος ή ἄγιος. Με ένα όχι συχνό αγιολογικό επίθετο, όπως το δίκαιος, θα καταλάβαινε κανείς ότι δηλώνεται ο συγκεκριμένος Αντώνιος, ο ιδρυτής της μονής. Έτοι και ο όσιος Αντώνιος της Βεροίας ονομάστηκε νέος, για να διακριθεί από το Μέγα Αντώνιο. Αν μάλιστα υπήρχε στην περιοχή του Παπικίου και κάποια μονή αφιερωμένη στο Μέγα Αντώνιο, τότε θα έπρεπε η μονή του Αντώνιου της επιγραφής να έχει τέτοιο όνομα που να τη διακρίνει από αυτή.

Πιο πιθανή είναι, κατά τη γνώμη μας, η τρίτη υπόθεση. Πάντως νομίζουμε ότι το όλο θέμα αξίζει να ερευνηθεί περισσότερο και ίσως και η τοπική εκκλησία να ασχοληθεί μ' αυτό. Αν αναλογιστεί κανείς ότι όχι σπάνια οι ιδρυτές και κτήτορες επώνυμων μονών τιμούνταν ως άγιοι, ίσως η επιγραφή μας αποκαλύπτει έναν άγνωστο μέχρι στιγμής άγιο Αντώνιο, τον δίκαιο και νέο. Ας ελπίσουμε ότι οι έρευνες που έγιναν και αυτές που θα γίνουν, θα φέρουν στο φως περισσότερα στοιχεία για τους οικήτορες του όρους, που μέχρι σήμερα παραμένουν ταπεινοί και αφανείς.

75. Ωρολόγιον τό Μέγα, έκδ. Αποστολικῆς Διακονίας, ἐν Ἀθήναις 1977, σ. 349· βλ. και το Πανάγιον στο τέλος.

76. Ωρολόγιον τό Μέγα, ὥ.π., σ. 206, 311, 453.

77. Ωρολόγιον τό Μέγα, ὥ.π., σ. 414.

78. Βλ. το βίο του στο Νέον Ἐκλόγιον τοῦ Ἀγίου Νικοδήμου τοῦ Ἀγιορείτου, ὥ.π., σ. 155-160.

79. Glossarium ad scriptores mediae et infimae Graecitatis, ὥ.π., σ. 308.